

RECENSIONS

Robert AMIET, *Le Liber mysticus de la chapelle de Combret au diocèse d'Elne, XIe siècle*, dins «Études Grégoriennes», XX (1981), 5-68.

Después d'una descripció de l'emplaçament de Combret, de la narració de les vicissituds passades pel volum després de 1885, en què fou trobat per mossèn Puigt, fins a 1893, any en què fou comprat a un antiquari per la Bibliothèque Nationale de París, on forma part de les *Nouvelles acquisitions latines* 557, i de la identificació d'aquest darrer llibre amb el trobat l'any 1885 (5-6), l'estudi comença amb la descripció del volum, tant material com dels quatre grups de textos (missal comú de sants; breviari de comú de sants; ritual del baptisme i dels malalts; missal de difunts), la seva definició com a «missal místic o mixt» (7) i amb un intent de localitzar el seu origen, escrit certament per a una església secular a la qual arribava l'influx de Ripoll, assenyalat per la presència de sant Eudald en les lletanies (7-8). Segueix l'inventari de totes les peces de les quatre parts del manuscrit (9-24), agrupades a continuació en tres (missal, breviari i ritual). A continuació ressegueix la trajectòria històrica de les setanta-tres fórmules sacerdotals del missal, des del suplement carolingi d'Aniana, passant pels sacramentaris de Vic i de Ripoll (Vic, Museu Episcopal, ms. 66 i ms. 67), fins a tres sacramentaris del bisbat d'Elna, dels segles XII, XIII i XIV (Perpinyà, Biblioteca Municipal, ms. 4; Vic, Museu Episcopal, ms. 209; i Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 415, respectivament), amb el resultat que seixanta-nou de les setanta-tres fórmules procedeixen d'Aniana o dels seus textos complementaris, que seixanta-set es troben en els dos sacramentaris de Vic i de Ripoll i que desapareixen més ràpidament en els sacramentaris d'Elna les fórmules de comú de sants que les de misses de difunts (25-26, amb gràfic per a cada fórmula en les pàgines 27-29). L'operació comparativa de la part del breviari és realitzada amb altres breviaris d'Elna (París, Sainte-Geneviève, OE.XV.364), de Girona (París, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 1309), Lleida (ibid., lat. 1309A), Narbona (París, Arsenal, 8.e T 2160), Seu d'Urgell, Arxiu Capitular, Inc. 150 i Vic, Museu Episcopal, ms. 82, amb resultats molt diversos per a cada un dels formularis, que hom pot veure gràficament en les pàgines 31-36. Una conclusió sembla destacar: les lliçons de matines de la festa *De sancta Trinitate* no tenen paral·lel en cap dels breviaris esmentats ni en el monàstic de Ripoll, ara a París, Bibliothèque Nationale, lat. 742 (30-31). Aquestes i les altres lliçons de matines són transcrites en les pàgines 37-40. La part de ritual és comparada amb els veïns de l'abadia de La Grassa, bisbat de Carcassona (París, Bibliothèque Nationale, lat. 933), amb els sacramentaris de Ripoll i de Vic, ja coneguts, i amb el Pontifical de Vic, ms. 104 del Museu Episcopal d'aquesta ciutat, arribant a la conclusió que al segle XI hom usava a Catalunya un ritual del baptisme que no evolucionava i que els ritus de la benedicció de l'aigua emprats a Catalunya i a Narbona durant els segles XI i XII formen grup separat dels sis-cents rituals coneguts i comparats per l'autor (42); les pàgines 43-47 presenten el resultat de la comparació amb els sacramentaris de La Grassa i de Ripoll i les pàgines 47-48 el de la comparació amb els de La Grassa i de Vic, ms. 104. La mateixa operació és repetida en la litúrgia dels malalts, amb l'únic exemplar comparable, el de Vic, ms. 66, amb el resultat d'ésser pràcticament idèntic el ritual de visita als malalts, però fortament divers el de la unció dels mateixos per raó de la barreja no digerida dels formularis de Vic, ms. 66 (48), tal com hom pot veure en els quadres comparatius (49-60). L'estudi s'acaba amb l'índex alfabètic de les peces del volum (60-66).

Si el conjunt de l'article és digne d'atenció, m'ha semblat particularment interes-

sant per a la història cultural i espiritual de Catalunya la transcripció de les lliçons de matines, sobretot les *De Sancta Trinitate*, extretes de la *Invocatio ad Sanctissimam Trinitatem* d'Alcuí. I aquest ja és un fet que crida l'atenció, car les altres ací transcrites són d'autors molt més antics, de sant Agustí, de sant Gregori el Gran i d'un pseudo-Màxim. El fet que hagi passat a l'ofici litúrgic un text d'autor tan «modern» i no sant, crida l'atenció, encara augmentada si hom recorda la incidència que els llibres d'Alcuí sobre la Trinitat (i l'Encarnació) han tingut en el nostre país amb motiu de la controvèrsia contra Feliu d'Urgell i la seva teoria de la filiació divina del Crist. Llegides, doncs, amb aquest pressupòsit, les lliçons que encara hom resava en les matines de la festa de la Trinitat a Combret en ple segle XI no defrauden, ans inculquen, a partir almenys de la *Lectio VIII*, una doctrina que, precisament perquè ja no és trinitària, és més significativa: «Credimus eundem filium dei eternaliter natum de patre, consubstantial(m) patri per omnia, temporaliter natum de spiritu sancto ex maria virgine, duas habentem nativitatem (*sic*), una(m) ex patre eternam, altera(m) ex matre temporalem... Deum verum confitemur conceptum et deum verum natum, eundemque verum deum et verum hominem...» (38). Després d'aquesta lectura, a mi almenys no em resta dubte que hom introduí potser o potser aprofità una celebració litúrgica de la Santa Trinitat a fi d'inculcar l'ortodòxia antiadopcionista i que l'exemplar de Combret i les seves lectures de matines són, segons que sembla, el primer, darrer i únic testimoni de tal utilització de la nostra litúrgia, utilització que hauria durat gairebé tres segles, si el volum de Combret és de darreries del segle XI (7, columna segona). En cas que tal pregunta anés obtenint una resposta afirmativa, a través d'aquestes lliçons, ens remuntaríem a temps força anteriors, de la mateixa manera que dues de les lliçons *In natale apostolorum* semblen fer ressò a les expectatives apocalíptiques de l'any 1000. Són la *Lectio V* i la *Lectio VI*.

Josep PERARNAU

Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», V (1982 [1984]), 7-158.

Aquest lliurament és continuació dels ja ressenyats dins ATCA 1 (1982), 292-293 i 2 (1983), 401-403 i conserva les característiques allí subratllades. Els cent cinquanta-dos documents ara publicats es reparteixen en cinquanta-tres donacions, set de les quals són mitjançant testament, quaranta-cinc vendes, vint-i-quatre testaments, vuit judicis, vuit convinences, set consagracions d'esglésies i set de difícil classificació (7). Amb els documents actuals, la col·lecció passa de 490 a 637. La introducció es fixa en cada un dels grups de documentació abans esmentada. El relatiu a les donacions fa conèixer la formació del patrimoni de Santa Maria de la Seu, perceptible, sobretot, en l'acta de consagració i dotació de la catedral esmentada, de l'any 1040, i per tant del període comprès en les nostres pàgines (66, núm. 528). L'apartat de la introducció relatiu a persones permet de reconstruir l'arbre genealògic dels vescomtes d'Osona-Cardona, de 902 fins a la ratlla de 1100 (21). Remarquem, encara, el paràgraf relatiu a les característiques de l'escriptura (27), carolina la dels diplomes escrits en el país, visigòtica en el procedent de la cancelleria reial d'Aragó (62-63, núm. 525 i làmina 1).

Els més de cent cinquanta documents ací normalment transcrits es troben en continuïtat amb els anteriors en allò que fa als models textuals seguits en la redacció dels actes. *Per hanc scripturam, Ego... donator sum, Manifestum est, Placuit in animis nostris* segueixen vigents en els escriptors notariais, d'entre els quals destaca el de Seniofredus (alguna vegada signa en català, Sunifret, 93, núm. 562), autor de vint-i-set,

almenys, de les peces ací publicades. La continuïtat s'accentua en allò que toca a la presència de la llengua catalana esbotzant per totes bandes un llatí d'estar per casa. La pàgina 103 en podria ésser bona mostra, sense menystenir les paraules o sintagmes que es troben arreu, i no sols en tractar-se de topònims plenament catalanitzats. A la pàgina 131, núm. 603, lín. 3 trobem el substantiu «baglia» i dues línies després el verb en subjuntiu «baglesches» en el sentit, cal suposar jurídic, d'emparar o vetllar per algú, allò que després s'anomenaria «tutor i curador». A la pàgina 40, núm. 500, línies 12 i 13, compareixen «bagdlià» i «bagdlias» amb sentit paral·lel. Aquesta i d'altres paraules enriquiran, esperem-ho, un futur Diccionari Català, Valencià, Balear que ressegueixi la llengua des dels seus orígens: «contrella» («...pecia de terra qui est ad ipsa contrella que vocant Chamalone...», 48, núm. 506, línia 16), «mulnar» («...nostra ereditatem de ipsa mulnar vel de ipso aregno...», 69, núm. 533, línia 3 del text llatí), «prebosdia» («...cum ipsa parrochia de Asmurri et cum ipsa prebosdia...», 125, núm. 596, línia 10 del text llatí). No cal dir que aquesta, com qualsevol altra documentació, permet de refer alguns trets de la fesomia d'aquella societat muntanyenca: el pes de la ciutat de Barcelona es comença de fer notar ni que només sigui per la circulació de la seva moneda (148, núm. 626 i 154, núm. 633), hom emprèn llargs viatges (només penitencials?) al Sant Sepulcre de Jerusalem (38, núm. 499 i 42, núm. 502) o a Sant Jaume de Galícia (98, núm. 568; 116, núm. 588), que sembla ésser un dels punts cardinals espirituals d'aquella generació, amb Sant Pere de Roma i Santa Maria del Puig de França (130, núm. 603). La fira de la Seu d'Urgell, els anants i vinents de la qual poden trobar-se pels camins entre la Mare de Déu d'Agost i Sant Miquel de Setembre, comença de manifestar la seva importància (138, núm. 615).

Encara que escasses, almenys per al gust actual, hom pot trobar notícies més pròximes al camp d'ATCA, per exemple, sobre llibres bíblics, litúrgics i jurídics: el *Liber regum* (140, núm. 618, línia 17), l'*Officiarium* (99, núm. 568, línia 5), el *Proser* (ibid. i 109, línia 13 del peu de pàgina), l'*Antiphonarium* dues vegades (45, núm. 502, línies 4 i 7). La llista de sis llibres documentats a Badalona sembla quelcom d'extraordinari (118, línia 18 del peu de pàgina). Hom segueix governant-se per la *Lex Gothorum* (36, núm. 495, línies penúltima i última del paràgraf de signatures) o pel *Liber Iudicium* (74, línies 15 i 6 del peu de pàgina). És interessant la deïxa testamentària de Giribert, perquè ens permet de conèixer una forma de financiació dels estudis: «...ipso meo alaude que abeo intra fines de villa Han... remaneat ad Raimon nepoto meo... et teneat eum Guilabertus levita in baiulia septem annos et erudiat iamdicto Raimundo ad clericatum sicut melius potest et abeat ipse expleta de iamdicto alaude et donet ei victum vel vestitum vel ca(l)ciamenta» (98, núm. 568, línies 10-18). Ens consta l'existència a la seu d'un «Borrellus scolasticus» (71, núm. 535 i 66, núm. 527) i d'un «Reimundus levita et caput scole» (138, línies 4 i 3 de peu de pàgina). No puc deixar de preguntar-me si els «missa cantanos Sancte Marie Sedis», tan ben documentats (106, línia 9; 140, núm. 618, línia 12 i 144, núm. 622, línia 9), coincidirien o no amb els qui seguien els set anys d'estudis previs a la clercatura.

El treball de preparar l'edició d'aquests centenars de documents i el cost de llur publicació han d'ésser més que considerables i són doblement meritoris, sobretot el darrer, pel fet de venir d'un cap de comarca que en cap punt quantitativament no es pot comparar amb una gran capital. A través d'aquestes línies voldríem assegurar a tots els qui col·laboren i fan possible l'edició d'aquesta riquesa documental que molts els en donem les gràcies.

Josep PERARNAU

Ignasi PUIG I FERRATÉ, *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*, la Seu d'Urgell 1984, 154 pp. 4 pp. de gravats.

La «Societat Cultural Urgelhitana» ofereix una nova col·lecció de fonts, referida a l'antic monestir de Lavaix, situat al sud del Pont de Suert, a la confluència de la riera de Gironella amb la Noguera Pallaresa. És autor d'aquesta obra el malaguanyat medievalista doctor Ignasi Puig i Ferraté, traspassat el 1983, poc abans d'acomplir els trenta-dos anys d'edat, el qual amb ella havia aconseguit el «Premi Pròsper Bofarull», del 1978, atorgat per l'Institut d'Estudis Catalans.

S'enceta l'obra amb una breu descripció de la còpia del cartoral de Lavaix, que l'any 1782 féu l'erudit aragonès Manuel de Abad i Lasierra, qui fou prior de Meià, una de les poques peces conservades en aquell monestir, l'arxiu del qual havia estat gairebé tot expoliat arran de la Guerra de Successió, i actualment també perdut. Aquesta còpia es conserva en la col·lecció que duu el seu nom a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, a Madrid. La còpia de Manuel Abad, de 214 pàgines, recull el contingut dels folis 2 a 76 de l'antic cartoral, és a dir 115 documents sencers i un de fragmentari —el primer— atès que a l'original li mancava el primer foli.

En aquesta mateixa part, l'autor, atès que un 29 % dels documents del cartoral no hi són datats, ofereix un breu estudi sobre la problemàtica general de la cronologia dels dits instruments.

En el segon capítol, Ignasi Puig exposa en unes breus notes històriques el procés seguit pel monestir de Santa Maria de Lavaix, documentat ja a mitjan segle IX, amb el nom de Vilanova. N'enregistra les diverses propietats que adquireix al llarg dels segles X-XIII, la formació del seu domini territorial, les friccions amb la jerarquia eclesiàstica, i fa una breu relació de les famílies nobles benefactores del monestir, destacant en aquest sentit la importància dels d'Erill. Un mapa acompanya les possessions que el monestir tenia a l'Alta Ribagorça, la Baixa Ribagorça, el Pallars Sobirà i el Pallars Jussà. Fixa també la cronologia dels abats de Lavaix, en base de la documentació del diplomatar, corresponents a les tres etapes orgàniques del monestir —benedictina, canònica aquisgranesa i cistercenca—, aportant breus notícies sobre la personalitat d'alguns dels dits abats.

Acaba l'estudi amb un capítol dedicat als documents falsos que enregistra el cartoral, nou dels quals es refereixen al propi monestir de Lavaix, i els dos restants al de Sant Genís de Bellera, confeccionats probablement a finals del segle XI o principis del segle XII; dóna a continuació el text complet de tots ells, amb les referències de publicacions ja elaborades per Ramon d'Abadal.

A la segona part de l'obra es transcriuen els 74 documents dels cartularis corresponents als segles XI-XII. D'ells, 43 pertanyen al segle XI, 26 al segle XII i 5 al segle XIII. Segueix per a l'edició l'estricta ordre cronològic. Del conjunt total de documentació, restaven inèdits 43, mentre que la resta havia estat utilitzada o publicada per Serrano y Sanz, Bonilla y San Martín i el P. Villanueva, principalment.

L'índex onomàstic i toponímic inclou tots els noms que figuren en el cartoral de Lavaix, tant els anteriors a l'any mil, publicats per Abadal, com els publicats per Ignasi Puig.

Per últim, l'editor de la present col·lecció, P. Cebrià Baraut, ha afegit al text original del *Cartulari de Lavaix*, preparat per Ignasi Puig, catorze documents dispersos, conservats a diversos arxius en original o còpia, que completen la col·lecció diplomàtica dels segles XI-XIII d'aquest monestir. Així mateix, l'obra recull tres vistes del cenobi, una

planta de l'església i la fotografia de dos capitells del seu claustre romànic, avui des-
apareguts.

Josep M. SANS I TRAVÉ

Arcadi GARCIA SANZ, *Llibre del Consolat de Mar*. Vol. III (1) *Estudi jurídic*. Pròleg
del prof. Josep M. FONT I RIUS. Vol. III (2) *Diplomatari*. Barcelona 1984, 299
i 365 pp.

A despeses de les fundacions Noguera i Vives Casajuana, darrerament havia vist
la llum una excel·lent edició crítica dels millors mss. del *Llibre del Consolat de Mar*
feta a cura del filòleg Germà Colon (vegeu ATCA, 3 [1984], 279-280).

Ara, les fundacions esmentades han publicat, com a continuació de la mateixa obra
i integrant un tot amb aquesta, de la qual passa a ser un tercer volum en dos toms,
un magnífic treball d'Arcadi Garcia. En el primer tom, sota el títol d'*Estudi jurídic*,
l'autor fa un minuciós estudi sobre la formació del *Llibre del Consolat de Mar*, partint
dels textos originaris i d'una manera tan aprofundida que li ha permès detectar i iden-
tificar plenament les distintes etapes d'aquell procés evolutiu, les diverses redaccions
i incorporacions textuales. A la pacient collació de nou còdexs dels segles XIV i XV,
entre els que excel·leix el ms. mallorquí de La Real, descobert i donat a conèixer no
fa gaire per ell mateix, hi ha afegit un diligent i profitós escorcoll de fonts documentals
de diverses procedències que li ha fornit una selecta profusió de materials inèdits, els
quals, intel·ligentment aprofitats, li han permès d'explicar pormenoritzadament els pas-
sos de la creació i evolució d'aquell cos de dret marítim i mercantívol. L'autor, de
manera prudent, però no exempta de la seguretat que li dona el perfecte coneixement
de la matèria des del doble vessant d'una forta preparació jurídica i d'una excel·lent
formació històrico-metodològica, arriba a resultats positius esclaridors del paper que,
en la formació del codi marítim català, han jugat els consolats de Barcelona, València
i Mallorca, amb conclusions que cal donar críticament per definitives, superant els pro-
blemes i dubtes que pervenien dels estudis de Ferran Valls i Taberner i altres autors
precedents. Un substanciós i modèlic pròleg del professor Josep Maria Font i Rius
valora l'obra d'Arcadi Garcia.

La segona part de l'obra conté un diplomatari format per una selecció de 186 do-
cuments, bona part d'ells inèdits, que cronològicament van de l'any 1258 a 1500, dels
Consolats de Barcelona, Mallorca, València i Perpinyà, amb precises indicacions d'a-
quells que han estat objecte de precedent edició. Cal remarcar la transcripció acurada
dels textos i una presentació metodològicament inatacable. A continuació del diplo-
matari, segueix un regest de la mateixa documentació posat en ordre cronològic.

Si algun retrat es pogués fer a un llibre tan excel·lent, seria el de la manca d'índexs
de persones, topònims i conceptes en una obra que serà —i ja és— objecte de fre-
qüent consulta dels estudiosos.

Josep Maria PONS I GURI

Jesús MASSIP, *La gestació de les costums de Tortosa*, Consell Intercomarcal de les
Terres de l'Ebre, Tortosa 1984, 430 pp.

Jesús Massip, cap de l'Arxiu Municipal de Tortosa, ha fet una aportació impor-
tant per al coneixement de la col·lecció de costums d'aquella localitat. Els costums
de Tortosa, demés de llur valor jurídic-històric tan conegut, dins del repertori de

les fonts del dret català, tenen l'innegable mèrit de ser el primer text jurídic escrit originàriament en llengua catalana.

Després d'una acurada i detinguda exposició del marc històric dins el qual cal situar aquell veritable codi, entra de ple en l'estudi del seu procés formatiu. Per a això, tant pels estudis publicats precedentment pel mateix autor i el seu coneixement directe i immediat de les fonts documentals —i ningú com aquest exemplar arxiver aplegaria tantes condicions per a fer-ho—, ha pogut fer un estudi detingut i gairebé exhaustiu, que aporta nous punts de vista als estudis fets abans per Benvingut Oliver (1876-1881), Ramon Foguet (1892), Gas Mañà (1908), Honori Garcia (1933), Arcadi Garcia (1979), Cots i Gorchs (1935), Aquilino Iglesia (1979), etc. i sobretot per Font i Rius, mestre de tants i tants historiadors del dret, que és el qui amb més deteniment i sentit crític ha tractat repetides vegades sobre la matèria. Jesús Massip estableix el criteri —i en això no li manquen fonaments indiciaris molt vehements— que hauria existit un cos o nucli de costums escrits de cap als anys 1241-1245, adoptats en la vida pràctica bé que no haguessin obtingut un reconeixement oficial per part de la senyoria; i com a conseqüència d'això ja no es podria creure en una dependència dels furs de València que molts han vingut sostenint. En els estudis històrics i encara més quan es tracta de textos consuetudinaris o usatges, difícilment podrà hom donar res per definitiu, ni qualificar moltes tesis d'agosarades, i molt menys encara les conseqüències que de les dades documentades extreu l'autor del llibre on fa mostra de nous horitzons que ens obliguen a reconsiderar almenys la qüestió.

L'obra fa un detallat estudi de les redaccions conegudes dels costums de Tortosa i dona un repertori de manuscrits i edicions des de la de 1539 fins a la del 1972. Llàstima que no s'hagi aprofitat l'avinentsa per a publicar una bona edició crítica dels manuscrits dels costums de Tortosa, tan interessants des del punt de vista filològic com des del jurídic i en especial per l'adaptació al català del vocabulari propi del dret comú en una de les primeres etapes de la seva introducció a Catalunya.

El llibre ve enriquit amb un apèndix documental, en el qual s'incorporen textos inèdits i altres ja coneguts, que ací vénen publicats segons les versions originàries més depurades, cosa que forma un interessant complement de l'obra.

El professor Josep M. Font i Rius, tan coneixedor a fons dels costums de Tortosa, presenta el llibre amb un magnífic pròleg.

Josep Maria PONS I GURI

Còdex català del «Llibre del repartiment de Mallorca». Edició a cura de Ricard SOTO I COMPANYY (Fonts documentals del Regne de Mallorca 1), [Ciutat de Mallorca 1984], 304 pp.

El llibre present s'estructura en tres parts: estudis d'introducció (5-39), transcripció del *Llibre del repartiment de Mallorca* (43-270) i índexs finals (221-304).

La introducció presenta dos apartats. La introducció pròpiament dita (7-27) i la descripció del còdex català del *Repartiment* (29-39). Establerta la relació entre conquesta de Mallorca i *Llibre del repartiment*, l'autor col·loca totes dues realitats en el marc de l'expansió dels regnes peninsulars anomenats feudals, vers el sud, remarca que els *Llibres del repartiment* són un fet nou del segle XIII i els defineix com a «documents, la missió fonamental dels quals consisteix a especificar, de la forma més clara possible, els drets adquirits pels diversos participants en la conquesta d'un territori andalusí» i defensa que llur concepte clau és el de «botí de guerra» (10), dins el qual el *Llibre del repartiment* tindria la missió específica de «preservar les propie-

tats del rei» (11). Però, si inicialment fou això, ara s'ha convertit en «el text documental més complet per tal d'estudiar amb detall el fet de la conquesta catalana de l'Illa» (12). Tal document pot ésser emprat amb resultats diversos d'acord amb l'escola historiogràfica a la qual hom pertany i Ricard Soto no amaga la seva en confessar-se, ni que sigui parcialment, tributari de Guillem Rosselló Borday (*sic*) (14, nota 27) i, per això, gran part de les pàgines següents són dedicades a una discussió historiogràfica amb altres autors, Josep Maria Quadrado sobretot, entorn del caràcter feudal de la conquesta cristiana: el *Llibre del repartiment* «no és precisament un exemple a favor de l'absència de feudalisme a l'Illa. Més aviat, el que fa és dibuixar i estat (*sic*) gairebé modèlic, una estructura feudal» (18), tesi explicada en les pàgines següents (18-24). Al final, el *Llibre del repartiment* és considerat «una de les majors fonts d'informació sobre l'Illa a l'època musulmana» (24). L'autor recorda els estudis fets sobre el tema i assenjala dos punts d'interès: la distribució d'*ajza'* i l'expansió del regadiu (25-27). La part dedicada a descripció del *Llibre del repartiment* comença recordant els treballs d'autors anteriors, indica l'existència de diversos llibres del repartiment de Mallorca immediatament després de la conquesta, en llatí, en català i en català i àrab, i descriu tant la composició material com els textos que són copiats en el català, ara a l'Arxiu del Regne de Mallorca, R-18 (32-39).

La transcripció sembla haver intentat de reproduir, dins el possible, en lletra d'estampa, les pàgines del *Llibre* tal com es troben en el volum de l'ARM, R-18, i així, cada pàgina de l'edició no sols és partida en dos corondells o columnes, ans encara cada línia sembla que té aquelles lletres que hi ha a la corresponent línia de l'original. Si es tracta de gustos, no hi ha res a dir, encara que el normal en les edicions que volen indicar la separació de ratlles de l'original solen usar la línia inclinada i el número corresponent de la línia. Quan ens endinsem, però, en la lectura del text transcrit, on els gustos han de desaparèixer davant la fidelitat, els interrogants s'amunteguen. Si la còpia fou treta el 1269 d'un exemplar escrit l'any anterior, fa estrany trobar en la segona línia «senyor», repetit en la línia 14, quan a la tretze veiem «layn», plenament satisfactori. Seguim i trobarem «Mayso(n)» en la línia penúltima del primer corondell (43) i, d'acord amb l'explicació de l'autor a la pàgina 31, paràgraf a), entenem que l'original diu «Mayso» sense abreviatura. Però hom no pot deixar de preguntar-se en virtut de què l'editor dóna per descomptat que el copista havia d'escriure abreviatura damunt la -o final. En el pitjor dels casos, «mayso» pot ésser una prova de l'evolució de la llengua vers l'eliminació de la «-n» final romànica. A la columna següent, línia tercera de peu de pàgina, llegim «Renicarbetz» i, en canvi, en l'índex toponímic, 258, trobem «Benicarbetz» amb referència al f. 1^r, que, tal com ja sabem en la transcripció d'aquest volum, no diu precisament això. En la columna quarta, línia quarta d'aquest mateix foli primer llegim «Balestrer» (44) i en l'índex, 289, columna segona, «Balester», amb referència al f. 1^r. Les manques de coherència entre transcripció i índex també es donen entre els noms dels no feudals o dels bons de la història, i així Munit Caura del f. 2^r, columna primera, línia setena (45) s'ha convertit en l'índex de la pàgina 279 en «Munit Caura». No voldríem cansar els lectors i per això passarem a un altre punt, el de la descurança en les línies: la penúltima de la columna primera, del f. 9^v (60) és repetida; al f. 11^r, columna segona, línies 3-5, l'ordre sembla que hauria d'ésser 4-5-3; al f. 30^r, columna segona, línies 13-14, el text no sembla consecutiu (101); a la pàgina 103, nota 4, la línia quarta és repetida. I anem encara a un altre problema, aquest, si no m'equivoco, prou més greu: llegim, per exemple, al f. 2^r, columna primera, línia primera «és del Rey, i jovada» (45); i podem llegir al f. 27^r, columna segona, en la línia segona «Algidit,² i, nou, es del»; línia 5 «addar, i molin de»; i línia 14 «i molí Duaya es del» (95). Com que el signe gràfic «i»

emprat en tots aquests casos deu tenir una equivalència vocal, quina és aquesta? No em serveix l'única indicació que trobo en la «ratio editionis», 32, «e) La "j" va, normalment, transcrita per "i", excepte al començament, o davant de vocal, als topònims àrabs», perquè tant se val que en l'original la grafia sigui «i» com «j» i en els nostres exemples no es troba ni al començament ni davant vocal en topònims àrabs. La pregunta, doncs, segueix punxant: com s'ha de llegir tal «i», a què equival. I em pregunto si en el primer cas, en l'original, tal «i» no va entre dos punts, «.i.», la qual cosa la converteix en un numeral = una jovada. I em pregunto si en els altres casos no hi ha els dos punts, en el qual cas sembla que la transcripció potser seria «id est»; recordem que en tots els casos del foli 27' (95), la «i» es troba entre una paraula àrab i una de catalana, cosa que fa l'«id est» molt plausible.

Els dubtes, de cap manera enumeració exhaustiva, suscitats per la transcripció, condueixen a una reflexió sobre les relacions entre estudi introductori i text transcrit. En el llibre que ens ocupa, tot porta a la impressió que el text és en funció de la tesi exposada en les pàgines introductòries. Una edició d'un text del segle XIII, en canvi, presa seriosament, suposo que obliga a deixar-se de tesis historiogràfiques i a esmerçar-se a donar una publicació del text que sigui vàlida àdhuc quan, per l'encalçar-se implacable de les modes en les ideologies i escoles i tesis, hom es trobi ja en un món mental divers del que pot haver presidit tal transcripció.

Dissortadament, això no s'ha realitzat en l'edició que ens ocupa i no sembla un bon començament per a la col·lecció de «Fonts documentals del Regne de Mallorca», a la qual, i a la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, que la patrocina, augurem més encert en el futur.

Josep PERARNAU

PAU MORA i LORENZO ANDRINAL, *Diplomatari del Monestir de Santa Maria la Real de Mallorca*, I, 1232-1360. *Abaciologi i edició a cura de...*, Palma de Mallorca 1982, XXXI + 705 pp. i IX làm.

Es tracta del primer volum d'una obra de gran abast, que ve a lliurar-nos els avatars històrics d'una comunitat cistercenca a les Illes, la de La Real, tercera i darrera de les fundacions medievals de Poblet.

Impresa pels monjos cistercencs pobletans per expressa voluntat de llurs autors, comprèn, ultra la *Introducció general* i l'elenc de sigles i abreviatures, la indicació de les Fonts documentals i *Bibliografia*, molt completa, més un acurat *Assaig històric*, circumscrit als anys als quals es limita aquest primer volum, i la restitució de l'*Abaciologi* del monestir a partir de la mateixa documentació especialment i del manuscrit *Notitia monasterii Regalensis* de la màxima glòria de La Real, el pare Antoni Ramon Pasqual, que en fou per dues vegades l'abat (1756-1760 i 1768-1772), esmerçà el seu talent com a historiador de la seva casa, i es distingí com a eximi lullista, amb la publicació en quatre volums de les famoses *Vindiciæ Lullianæ* (Avinyó 1778-1782).

La part més considerable del llibre, però, correspon, com calia esperar ja del mateix títol de l'obra, als *Documents*, una sèrie de 257 + XXXVIII (aquests darrers no toquen directament el monestir) per a aquest primer volum, del 17 de maig de 1232, anys abans de la pròpia fundació, que tingué lloc de fet el 1235 a la granja d'Esporles, per a traslladar-se definitivament el 30 de juny de 1239 al Monestir de La Real, fins al 19 de juliol de 1359, pp. 169-654.

Clou el volum un pormenoritzadíssim *Index onomàstic i toponímic*, pp. 655-704.

Es tracta, sens dubte, del que constituirà, en acabar-se, la primera història científica completa del monestir mallorquí.

Ultra l'esmentada *Notitia*, el pare Pasqual havia escrit també una *Breve historia del monasterio de Sta. Maria del Real*, que, com aquella, es conserva manuscrita, al mateix monestir, habitat des de finals del segle passat per la Congregació de Missioners dels Sagrats Cors («Coritos») de Mallorca, el fundador dels quals, pare Joaquim Rosselló, hi morí el desembre de 1909, la primera, i a l'Arxiu Diocesà de Mallorca la segona. Continuador en aquest sentit de l'obra pasqualiana, és encara el manuscrit del pare Joan Amorós i Ferrer, *Breve historia del Real Monasterio de Ntra. Sra. del Real* (també al monestir). A més d'aquestes obres, han estat successivament donades a la impremta, molt més tard, alguns resums històrics sobre el monestir, sense excessives pretensions. És el cas especialment dels llibres dels pares missioners dels Sagrats Cors Gaspar Munar, *Les Ordes Religioses a Mallorca*, fascicle 1 (Palma de Mallorca 1935), que dedica al monestir el capítol VI i darrer, sota l'epígraf *L'Orde del Cister. El Monestir de Sta. Maria de la Real*, pp. 62-74, amb 4 làmines, tirada a part de la revista «Lluch», núms. 180-181 i 184 (1935); i Gabriel Seguí, *El Monasterio de Sta. Maria de la Real en sus siete siglos de existencia, 1239-1939*, a la pròpia revista, número 234 (1940).

Per a ser complets, però, caldria citar a més, del mateix pare Seguí, l'article *Fuentes literarias y monumentales de la historia del Monasterio de Santa Maria de la Real*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», 28 (1939-1943), pp. 91-102, i el de Jocelyn N. Hillgarth, *Una biblioteca cisterciense medieval. La Real (Mallorca)*, extens article, vertader llibre, de més de 100 pp., «Analecta Sacra Tarraconensia», 32 (1959), pp. 89-191.

En tot cas, és clar que Mora i Andrinal han fet obra nova amb una investigació realment completa i modèlica.

* * *

Comencen llur *Assaig històric* tot presentant-nos els orígens immediats del monestir en una sèrie de documents que, si bé havien format des de sempre part de la documentació de l'abadia cistercenca mallorquina, només la toquen, podríem dir, tangencialment. Són repartiments de terres a ciutadans de Barcelona, terres, però, que confinaven amb les del comte Nunó Sanç, qui serà precisament el fundador del monestir, bastit en les seves possessions pels monjos de Poblet.

Ja el 13 de setembre de 1232, i des de Lleida, Jaume el Conqueridor dóna llicència al comte Nunó (doc. 3, amb un aparat crític realment impressionant) per a construir (constituir diu una variant) i edificar un monestir de l'Orde Cistercenc dins les seves terres, de manera que hi poguessin viure 13 monjos (ço és, l'abat i 12 monjos, nombre mínim establert per les Constitucions de l'Orde per a la fundació en forma d'una abadia). Encontinent, el comte exceptua pel febrer de l'any següent (doc. 4) de la donació que fa a Alemany de Sadoa la part de la vall d'Esporles on cal bastir el monestir. En farà després la donació en forma tant de la vila d'Esporles com de l'alqueria veïna d'Alpic, d'altres encara al terme de Manacor, amb unes cases, com d'altres encara a Ciutat de Mallorca, i l'honor de Sant Llorenç, exceptuant-ne, però, d'aquest darrer la reserva que fa per a si mateix de la meitat de l'usdefruit mentre visqui. És interessant que, per primera volta, s'expressa la voluntat que el projectat monestir de monjos blancs «sit subiectum monasterio de Populeto», i amb una formulació jurídicament impecable (sens dubte coneixia bé el comte la constitució regular de l'orde) completa les prescripcions establint que sigui «secundum formam et regulam Cisterciensis ordi-

nis», és a dir, la mateixa Regla de sant Benet, viscuda en tota la seva rectitud d'acord amb les normes establertes per la Carta de Caritat, el Petit Exordi i la resta de documents constitucionals de l'orde, «ita videlicet ut abbas et conventus ibidem conversantes» (val per «que hi visquin en comunitat», segons el vot benedictí de vida comunitària, o de *conversatio morum*) «sint ab omni onere seclarium negotiorum penitus expediti, servientes in puritate et sinceritate, secundum quod idem ordo primo fuisse dignoscitur institutus». Realment, no és possible minimitzar l'abast de la frase. Això no treu, però, que anys a venir, la comunitat visqués àdhuc en forta estretor, especialment d'ençà que s'independitzà del tot de la casa mare, que, més enllà dels seus drets, fiscalitzava totalment la seva filial, i li proporcionava absolutament tots els abats designats, segons sembla, sigui de la comunitat mallorquina o de la pròpia (cas per exemple de fra Gener, abat de La Real els anys 1257-1262).

El 24 de gener de 1236, Alemany dóna, amb l'autorització del comte, la seva alqueria d'Alcàsser als monjos, establerts ja a Esporles (doc. 10). Curiosament, però, no tenim en concret abans sinó una molt genèrica delegació del Capítol General als abats de Santes Creus (?) i Poblet, per tal que inspeccionin el lloc donat per Nunó i vegin si és apte per a la fundació, i si així és, que hi estableixin sense més una comunitat de monjos de Fontfreda (la mare de Poblet, prop Narbona), 14 de setembre de 1233 (document 7).

Poc després, el monestir figura ja com de la Font de Déu de Mallorca, i el papa Gregori IX n'acull sota la seva protecció l'abat i la comunitat d'Esporles, confirmant-los les terres i béns rebuts de Nunó Sanç i atorgant-los privilegis i immunitats, en butlla lliurada el 30 de desembre de 1237 (doc. 11).

És curiosa la polèmica, que registren Mora i Andrinal amb imparcialitat, entre el pare Finestres, el conegut historiador pobletà del XVIII, i el pare Pasqual, la màxima glòria de La Real. Aquell, portat sens dubte amb tota la bona fe del seu entusiasme pobletà, no admetia com a autèntica la data de la butlla *Religiosam vitam* de Gregori IX, adreçada com era a un monestir que encara, per a ell, no existia pas, i per això, equivocadament la retardava, substituïnt 1237 (suposant que només el 1239 era dotada La Real, i que sols en aquesta data i no abans tenia origen la fundació cistercenc mallorquina) per la de 1273, fent-la doncs de Gregori X. Pasqual, per la seva banda, que només en un segon moment valorà per altra part la butlla en tota la seva importància, té raó en defensar que ja en el seu nucli primitiu va merèixer La Real, abans de ser abadia pobletana en forma, un document pontifici, i doncs que la data del 30 de desembre de 1237 és autèntica. Exagera, però, «quan recrimina al de Poblet que doni la butlla per falsa, cosa que Finestres no féu en cap moment» i tampoc no té raó quan s'indigna que Finestres fixi «la fundación del monasterio de la Reyal al año 1239», cosa que jurídicament és veritat, perquè sols llavors quedà realment constituïda en abadia filla de Poblet.

Especial importància revesteixen també els documents 12, 13 i 14, sobre el que seria el dot principal de La Real, ço és l'alqueria de Deià, que lliurada en emfiteusi pel fundador Nunó Sanç a Bernat d'Escala, Bernat de Verdera i Pere Ramon pel juny de 1239, *in indiviso*, i successivament repartida mitjançant acord entre aquests, és cedida en el document fundacional a l'abat Ramon Donat com a constituent fonamental del domini de La Real confiada a Poblet per a fundar-ne el monestir cistercenc de les Illes.

I així arribem al document cabdal. El comte Nunó Sanç, senyor del Rosselló, el Vallespir, el Conflent i la Cerdanya, dóna tot el dret que té al lloc dit «Reyal», bastant prop de la Ciutat de Mallorca, per construir-hi de bell nou un monestir de l'Orde Cistercenc a honor de Déu i de la Santíssima Verge la seva Mare, i un molí

junt al mateix, que s'anomena del Racó, a l'abat Ramon (Donat) de Poblet... (document 15).

Ben aviat, La Real mostra haver adquirit positiva importància eclesial, quan Innocenci IV en comissiona l'abat Arnau Despí (1240-1250), el segon en el seu Abaciologi (aquí és corregit Finestres, que el tenia pel primer), per a gestionar la unió de l'església civissenca a la mitra de Mallorca (butlla donada a Lió el 15 de desembre —xviii de les kalendes de gener— de 1245, i vegeu doncs docs. 34 i 36-39), o encara, quan el mateix pontífex atorga, en butlla adreçada significativament al mateix abat i al seu prior el 30 d'abril de 1250, que ni el bisbe ni el clergat, ni els cònsols i jurats, ni tampoc cap mallorquí no pugui ser citat a judici fora de Mallorca, per raó dels perills de la mar i dels pirates, sempre que estiguin disposats a comparèixer-hi davant jutge competent a la pròpia illa (doc. 46).

Citem en fi, per acabar, entre tants documents de positiu interès, la còpia en pergami de la salvaguarda a què es compromet públicament el rei En Jacme (i que serà renovellada pel seu fill i pels reis de Mallorca) en document cedit a Montblanc el 4 de maig de 1254 (doc. 52, en edició crítica també), a favor del monestir de La Real («recipimus et constituimus in nostra protectione, custodia, comenda, emparantia, defensione et in nostro guidatico»), i «tots els germans (= monjos i conversos) i homes (= servents) del predit monestir».

Arribats aquí, no ens queda sinó agrair al pare Pau Mora i a Llorenç Andrinal per l'ingent treball dut a terme, a fi de restituir-nos críticament i completa la història del monestir de monjos blancs de l'Illa. Esperem que no triguin a donar-nos en un segon i un tercer volum el Diplomatarí complet de l'Abadia, i ajudin així a la constitució del *Monasticon* cistercenc dels Països Catalans que tant desitjà i lluità per assolir el plorat Eufemià Fort i Cogul.

Endavant doncs, i moltes gràcies!

Alexandre MASOLIVER

Josep PERARNAU ESPELT, *Lo sisè seny, lo qual apellam affatus de Ramon Llull*. Barcelona, Arxiu de Textos Catalans Antics, 2 (1983), 23-121.

El segon volum de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» ens lliura dos opuscles lullians: *Lo sisè seny* i complementàriament el *Liber de locutione Angelorum*.

És la primera vegada que hom publica íntegrament *Lo sisè seny*. El 1912 Probst en publicà la *introducció* i la *part quarta* extraient-les, com fa Perarnau, del manuscrit català de Munich. El 1979, John Dagenais, que en coneix tots els manuscrits, descriu acuradament el de Munich, i rebutja els arguments amb què Llull vol demostrar que la parla és un sentit: però no publica el text. És desconcertant —observa Perarnau— que resti fins ara inèdit un opuscle del qual Llull se sentia orgullós, i que introduí, en el sistema del Doctor Il·luminat, una peça —l'*affatus*— considerada essencial per lullistes tan prestigiosos com l'anònim prologuista de l'edició mallorquina (1744) del *De ascensu et descensu intellectus*, i modernament Maura, Probst, Bové, Borràs i Rullan i el propi Dagenais.

Per fixar el text de *Lo sisè seny*, Perarnau ha tingut presents les dues còpies catalanes i les cinc llatines que el conserven. Ha donat preferència al text català del Cod. Hisp. (Cat.) 60, ff. 93^v-101b, de la *Bayerische Staatsbibliothek* de Munich. Data de 1330 aproximadament i depèn, si no de l'original, d'una còpia molt propera.

L'aparat crític consta de tres nivells. En el superior, Perarnau compulsa el text de Munich amb el de les sis còpies restants. En l'estrat mitjà transcriu textos que

reflecteixen l'opinió d'autors contemporanis —o molt citats llavors— sobre les qüestions dilucidades per Llull. En l'inferior, explica o profunditza, perspicàment, el text lullà. Perquè no manqui res al rigor crític i a la fecunditat d'aquesta edició, la completa un índex exhaustiu dels termes emprats per Llull, indicant les línies on es troben.

Si tot lullista agrairà de tenir a l'abast una perfecta edició d'un text tantes vegades enyorat, no prearà menys l'exploració doctrinal que inicia exemplarment Perarnau. Com a premissa, deixa fora de dubte que, contra el que opinà Dagenais, Llull no parlà d'un sisè sentit en cap de les obres anteriors a *Lo sisè seny*, datat l'abril de 1294. En la *Taula general*, datada el gener del mateix any, afirma sense vacil·lació que «els instruments de l'humà enteniment són els cinc sentits corporals». Entre gener i abril de 1294 rebé, doncs, Llull aquesta *illuminació* sobtada i de renda vitalícia, com la de Randa.

En canvi, a partir del descobriment, s'hi refereix molt sovint. En el *De ascensu et descensu intellectus*, se'n val per a sistematitzar definitivament el seu pensament. En fa la clau de volta que juny la cima de coneixements empírics, ço és, de l'*ascens*, amb la dels coneixements apriorístics, ço és, del *descens*.

Després d'aquesta constatació, aporta Perarnau a la investigació doctrinal tres valuoses orientacions: una negativa i positives les altres dues. La negativa rau a mostrar que el propòsit de Llull, en tractar dels sentits i singularment del «sisè sentit» que ha descobert suara, no és homologable al disseny que predomina en els autors contemporanis. Volen aquests, inspirant-se sobretot en Avicenna, explorar l'anatomia i fisiologia de cada sentit i de la potència sensitiva global. Llull, en canvi, cerca de perfilar quin objecte ateny cada sentit, per tal de reservar al *sisè sentit*, ço és a la *parla*, la captura i l'expressió dels fenòmens íntims, subjectius. Les poques ratlles que dedica als òrgans i a la fisiologia de la parla tenen per finalitat situar corporalment el «sisè sentit» i confirmar que, a diferència dels altres, funciona «de dins en fora». En cap manera apunten que les aprovi i utilitzi la medicina medieval.

Recolzant-se en aquesta norma exegètica — cercar en Llull ço que realment hi pot haver, no ço que ens abelliria de trobar-hi — Perarnau aclara —i és la segona aportació doctrinal— les dues seccions de la segona part de l'opuscle. Descobreix que els arguments de la primera secció («que són de necessitat», diu el text) apliquen els tres *principis relatius*, característics de la lògica lulliana (començament, majoritat i concordança). Mentre que els de la segona secció (tret, diu el text, «de les coses que són a hom necessàries») es retiren a les anècdotes demostratives, del *Blanquerna* o el *Libre de les meravelles*. Confesso que jo mateix em vaig sentir esmaperdut en la primera lectura dels textos susdits; i en rellegir-los, guiat ja per l'advertència de Perarnau, se m'obriren com una magrana.

L'aportació de més envergadura és la que, profunditzant en el concepte d'*affatus* i en les virtualitats que li assignà el seu descobridor «troba en *Lo sisè seny* una teoria lulliana de la comunicació». Recalca Perarnau que els cinc sentits tradicionals —i no solament la parla— no són per a Llull merament passius: configuren activament les imatges perceptibles. La vista —poso per cas— no veu immediatament el vermell d'un objecte, ans el vermell que la potència visiva pinta —per dir-ho així— en la seva retina, la qual —en termes d'avui— s'assembla molt més a una tela «pintable» que a una placa fotogràfica. I això «ens condueix a preguntar-nos què és l'*affatus* en tant que sisè sentit: no serà potser el semicercle que, per la seva projecció de l'interior cap enfora, completa en circumferència l'altre mig cercle de l'influx de la realitat exterior cap a la interioritat del subjecte?» (pàg. 54).

La sospita que ens sembla plenament *justificada* obre —repeteix— amples i coherents perspectives a la investigació, i *justifica* ensem que Perarnau transcriu en

apèndix (del *Codex Latinus Monacensis*, 10.495) el *Liber de locutione angelorum*, on Llull, a Montpeller, l'any 1312, estén als àngels la teoria de la comunicació indagant com conversen entre ells i amb els homes. «El lector podrà fer-se —ell mateix— una idea més completa de la doctrina lulliana veient les diferències entre l'*affatus* mitjà de comunicació en el pla dels éssers sensibles i la *locutio*, a través de la qual, segons Llull, s'entrecomuniquen els esperits purs» (pàg. 58).

Goso suggerir que l'*affatus* i la *locutio*, per a un autor franciscà com Llull, no estan pas massa distanciats, car els homes parlen amb Déu i els àngels, i aquests darrers amb els homes. És un panorama sorprenent el que aquest fascicle obre a la història i —¿per què no?— a l'«aggiornamento» de la genuïna filosofia catalana.

Joan TUQUETS

Lola BADIA, *El «Llibre de definicions», opuscle didàctic lullian del segle XV* (Biblioteca Humanitas de Textos Inéditos 2), Barcelona 1983, 110 pp.

El llibret presenta dues parts clarament diferenciades: la introducció (15-57) i l'edició de textos amb llurs complements (59-105). La introducció és dividida en tres parts. La primera presenta l'actual text únic català del *Llibre...*, dóna notícia de les onze còpies llatines conegudes i estableix una tesi: «...l'*Introduitorium [magnae artis generalis]*... és la mateixa obra que el *Llibre de definicions...*» (16, línies 5-7; cf. 20), a partir, és clar, de la definició de «Sensual/Sensuale». I, com que la comparació entre les dues obres és realitzada en concret a base del text ara milanès del *Llibre* i de l'edició de l'*Introduitorium* feta a França l'any 1515, l'autora dedica les pàgines 21-29 a assenyalar les divergències més fàcilment constatables tant d'una banda com de l'altra. El text milanès del *Llibre* infla les explicacions d'«instrumentativa», dels contraris de virtuts i vicis i de les definicions de ciències; l'*Introduitorium*, per la seva banda, inclou les «cent formes» i en sis ocasions dóna definició doble del mateix concepte. Al final d'aquest primer capítol, l'autora resumeix els resultats als quals ha arribat: el *Llibre* i l'*Introduitorium* representen dos grups de testimonis de la mateixa obra lulliana, llista de nocions artístiques bàsiques; el text concret del *Llibre* és el resultat d'aquelles nocions bàsiques i d'afegits no estrictament lullians (28-29).

El segon capítol, després d'haver recordat la doble procedència del contingut del *Llibre*, estudia la part interpolada (33-44), en la qual l'autora veu, encara, una versió doble de l'esquema de les ciències filosòfiques; una, la de les línies 365-729, clarament lulliana, l'altra, la de les línies 215-297, estranya, potser amb interessos màgics o alquímics, que l'autora qualifica de «construcció grotesca i extravagant» (36). D'altra banda, també constata «desnivells de qualitat entre les diverses seccions de l'opuscle» (38). La seva atenció se centra en especial en les dades sobre l'estructura de les «arts» o sobre la valoració dels estudis, amb recopilació de doctrina sobre els dos temes acabats d'esmentar en autors medievals (36-46).

El capítol tercer exposa les característiques de la llengua del *Llibre...* El copista escriu bé el català (53), construeix algunes frases amb «hipèrbatons per anticipació de genitiu o d'acusatiu i per ús del participi de present concertat o amb règim» i amb fort influx llatinitzant, encara que no sempre uniforme (54-55) i ofereix «una mostra excel·lent de la presència del lèxic científic en el vulgar del segle xv» (55).

La segona part de l'opuscle conté la reproducció de les seccions inicials de l'*Introduitorium magnae artis generalis* en llatí (59-65), la transcripció del text ara milanès del *Llibre de definicions* (67-93), de la Biblioteca Ambrosiana 0.87. sup. ff. 81^v-95^v, seguida

de l'aparat crític dels dos textos acabats d'esmentar (95-96) i de notes relatives al *Llibre...* (97-105).

És la mateixa autora la que ha fet un judici d'aquesta seva obra, al qual em sumo: «...creiem que el mer fet de posar en circulació el text ja constitueix una aportació al tema i, en qualsevol cas, pot ser un estímul per a ulteriors aclariments...» (51-52). Estic d'acord en els dos punts: tenim a l'abast de la mà un text que no teníem i tenim plantejat un problema sobre unicitat o duplictat de textos lullians, que abans no ho era.

És veritat que es troben en el llibre aquelles faltes pràcticament inevitables en tota obra humana: «definicions» a la pàgina 16, línia 11, «Partientia» en la 18, línia 4 del final, «la organització» en la 35, línia 3 del final del text. Potser l'afirmació que la gramàtica lulliana té poca bibliografia (45) hauria resultat més justa amb una referència, almenys, a «Per» (uso la sigla de l'autora), 76-79, car la nota 3 de la pàgina 78 li hauria proporcionat un text absolutament paral·lel del de la seva pàgina 88, línies 663-664. En aquest sentit puc afegir que l'autor de les interpolacions més extenses en el text de les definicions no sembla ésser Joan Ros, autor d'una *Grammatica secundum artem generalem*, car a diferència de l'interpolador, per al qual «los principis [de la gramàtica]... són tres» (88, línia 663), per a Joan Ros són quatre: «...grammatica continet in se quatuor partes, scilicet litteram, sillabam, dictionem et orationem...», Clm. 10544, f. 1^r. Diré, encara, que hom no acaba de veure què hi fa un tal senyor «Pla» (segueixo usant les sigles de l'autora) en l'índex de la pàgina 108, columna segona, lloc quart, i en canvi no hi ha un senyor «Ca» en el lloc corresponent.

La qüestió bàsica, però, en l'edició d'un text antic és la fidelitat a la còpia presa com a base, ací el text A. El resultat de la comparació del text de les cinc primeres pàgines és el següent (collocaré en primer lloc la xifra aràbiga corresponent a la línia, després la grafia de l'edició, la línia inclinada en senyal de separació i la grafia d'A): 10 con/com; 14 substantials/substantials; 20 l'engenrrat/l'engenrrant *al man corr in* l'engenrrat; 27 pupil.la/li.la; 28 [lo]/(res no obliga a ni permet de suposar que hi hagués hagut mai tal «lo»). El paper és sencer i no presenta cap marca de gastat, raspat, etc.); 35 e(remembar)/d(?) *al man corr in e*: 36 són/*al man add int lin*; 39 àngels/àngenls; 40 finitis/finits 41 propis/propis (la grafia és idèntica a la de «privació», línia 90, a la de «principis», línia 106, i a la de «primerament» de la línia 120); 51 sobre el/sobre:l; 62, 68 i 69 etc./et e converso; 71 conjunció/conjució; aquell/*al man add int lin*; 78 aquell/*al man add int lin*; 87 Fi/Ffi (com en les línies 82 i 90); 101 Nou subjectes/Dels nou subjectes *ead man add int lin*; 102 Aquestes/Aquests; 113 menester/mèster; d'altra/d'altri; 117 aquestes/aquests; 118 elementativa, instrumentativa/elementativa, instrumetativa; 125 artificialment/artificiament *al man add* «l» *int lin*; 126 Artificiosament/E artificiosament; 134 [és] concordant/és [con]cordant «con» *ead man add int lin*; finitis/finits; 141 adquirides/adquisides.

Pel que fa als «ulteriors aclariments» relatius a la identificació del text que només una mà força posterior batejà en el manuscrit milanès amb el títol *De diffinitionibus*, puc dir que, primer, caldrà prescindir en el futur de considerar el text del Clm. 10552, ff. 1^r-8^r i 10^r (no, en canvi, el f. 9, col·locat fora de lloc) com si fos una còpia del llibre esmentat, en llatí. Potser és una còpia de l'*Introduitorium*, certament truncada del començament (l'actual f. 1 és clarament incomplet de la seva meitat superior primitiva, la qual fou empeltada amb motiu de la restauració del volum realitzada el juliol de 1979), però la primera paraula conservada és la de «Differentia», etc., la qual, al llibre que ens ocupa, trobem en la pàgina 64, línia 150. En canvi, els exemplars muniquesos del *Llibre de definicions* en llatí són els següents: —Clm. 28970, ff. 7^r-15^r, copiat en el pas

del segle XIV al XV sembla a Itàlia (la part posterior del volum és certament italiana, la precedent podria haver estat copiada a Catalunya).

— Clm. 10661, ff. 176^v, copiat a Itàlia durant el primer quart del segle XV.

— Clm. 14524, ff. 135^v-138^v i 132^r, copiat a Baviera (Ratisbona, monestir de Sankt Emmeran) en el darrer quart del segle XV.

— Clm. 10570, ff. 9^r-13^v, copiat a París per als pares de la «Doctrine Chrétienne de Saint Charles», a base d'un volum manuscrit de monsieur l'abbé de Saint-Martin, durant el segle XVII.

Tots aquests volums tenen un comú denominador: el text que anomenem *Llibre de definicions*, per cert bàsicament idèntic, segueix sempre aquella *Ars brevissima in pagina una* que, tot i figurar ja en l'apèndix al primer catàleg d'obres Il·lustrades de 1311, no ha merescut fins ara l'atenció dels estudiosos. Diré que l'actual ordenació de folis en el Clm. 10661 no ha d'enganyar ningú, car l'«Art d'una pàgina» (en aquest cas, autènticament així) i les definicions ocupen un únic full de pergamí; que l'art brevissima fou escrita clarament abans que les definicions i que si els dos folis en full únic s'haguessin col·locat seguint l'ordre cronològic en el qual foren escrits, tindríem primer l'art i després, seguint-la, les definicions. Cal dir, amb igual claredat, que la iuxtaposició tan unànimament testificada de cap manera no significa confusió ni identitat. Així, per exemple, en l'exemplar que creuria més primitiu, el Clm. 28970, al final del f. 7^r deixa ben establert que allí «explicit ars generalis».

Tenim, doncs, que durant el segle XV i segurament poc o molt abans, hom es va servir de l'anomenat *Llibre de definicions* per completar les nocions de l'*Ars brevissima in pagina una*. La tradició llatina, amb la seva unanimitat, també diu que el *Llibre* va néixer o comparèixer d'un cop, sense vacil·lacions. D'on procedia i quan va aparèixer?

D'altra banda, la identificació del *Llibre de definicions* amb l'*Introductorium magnae artis generalis* publicat el 1515 a França pressuposa que aquesta edició és un text normal, per no dir típic, de l'*Introductorium*. Però en aquest punt he de dir que els problemes es presenten sense sortir dels manuscrits muniquesos, en els quals hi ha, almenys quatre vegades, l'obra darrerament esmentada: en els volums Clm. 28951, ff. 90-95 (del pas del segle XIV al XV, potser d'Itàlia, potser d'Alemanya), Clm. 10512, 3-6, de mitjan XV, Clm. 10552, 1-8 i 10 (Portugal, Pinhel, 1472) i Clm. 10589, ff. 269-277 (copiat d'un exemplar datat l'any 1505, durant el segle XVII a Mallorca). Una anàlisi elemental permet d'aventurar dues afirmacions: l'edició francesa de 1515 no és típica, car, per exemple, l'enumeració de llistes de conceptes col·locada immediatament després de la petita introducció, és en els dos exemplars manuscrits que la porten (el primer i el tercer, car el segon és truncat del començament) la següent: principis absoluts, principis relatius, qüestions, subjectes, virtuts (començant per les teològiques), vicis, quatre causes i els deu predicaments de la lògica aristotèlica. L'edició francesa transcrita per l'autora, porta, de més a més, llistes de regles (distintes de qüestions), contraris de virtuts, contraris de principis absoluts, contraris de principis relatius, contraris de virtuts i contraris dels contraris de vicis, però, en canvi, ha desestimat la llista de les causes i la dels deu predicaments aristotèlics, en aquest context s'entén (59-61). Ja sé que aquesta part no és la paral·lela del *Llibre de definicions*, però en aquesta, ultra la problemàtica més menuda de l'evolució del text de cada definició, tenim que justament l'exemplar més antic, el Clm. 28951, f. 93^v, immediatament després de les explicacions dels deu subjectes (i, per tant, immediatament després de l'explicació d'instrumentativa), es desvia decididament, amb *De prima questione* («Quantum ad primam questionem, scilicet, utrum si quis...»), continua fins a *De nona questione* en el f. 94^v («Ad nonam questionem, scilicet cum quo...») i després segueix fins al f. 95^v, amb problemàtica ja indicada en la frase inicial d'aquest darrer apartat: «Quanto aliquid est maius bonum,

tanto maiora bona facit...»; els altres dos exemplars, en canvi, segueixen amb les definicions de virtuts, començant, però, per les teològals. I si ens fixem en les definicions de virtuts d'aquests dos exemplars diguem-ne normals (Clm. 10512, 10552; hi podem afegir la còpia moderna en el Clm. 10589) ens trobarem amb el fet que els exemplars acabats d'esmentar es limiten a definir, per aquest ordre, les tres virtuts teològals i les quatre cardinals, sense les definicions de paciència ni de pietat. Aquestes dues, doncs, foren introduïdes en l'edició de 1515 o en algun avantpassat de la seva branca a partir del text del *Liber definitionum*, com també procedeixen de la mateixa font les primeres definicions de les dues que l'*Introductorium* ofereix per als quatre vicis d'avarícia, gola, luxúria i ira i hom pot veure en les pàgines 26-28 de l'obra que ens ocupa.

Els anteriors punts de comparació, els quals certament no permeten cap conclusió definitiva perquè la base manuscrita sobre la qual es basen és parcial, sí semblen dibuixar unes primeres línies de constància, que potser es poden resumir d'aquesta manera: el text de les definicions del *Llibre de definicions* i el text de les aplegades en l'*Introductorium magnae artis generalis* és divers o, dient-ho d'altra manera, les definicions ofertes per un i altre recull no són idèntiques, raó per la qual veig difícil de poder parlar d'unitat d'obra. L'evolució textual de l'*Introductorium* sembla molt més variada que la de l'altre recull, de forma que més aviat s'ha produït un trasvasament de definicions del *Llibre* en l'*Introductorium* que al revés, detall que referma la diversitat inicial de les dues compilacions. I el *Llibre de definicions* en una de les dues llengües era conegut ja durant el segle XIV.

La recentíssima edició del *Liber de universalibus* dins la col·lecció de les ROL (CC CM xxxviii, Turnholt 1984) 141-169, no ha solucionat cap problema. Col·locat, almenys en les pàgines del volum, al costat de l'*Ars brevis* «...mit den Vorarbeiten zur *Ars brevis*, besonders aber zur *Ars generalis ultima* (und um solche handelt es sich zweifellos beim *Liber de universalibus*)...», 142, el text del *Liber de universalibus*, almenys en la forma actual, no sembla girar en l'òrbita de l'*Ars brevis*. Prova: si comparem llistes i definició de virtuts i de vicis, veurem que les del *Liber*... són reduïdes a les set tradicionals (157) i que, en canvi, les de l'*Ars brevis* enregistren la variació de completar les dues llistes amb «patientia» i «pietas» la de les virtuts i amb «mendacium» i «inconstancia» la dels vicis (229-230). El *Llibre de definicions*, per la seva banda, segueix la llista (no sempre, en canvi, les definicions) de vicis i virtuts de l'*Ars brevis*.

El lector estarà d'acord amb l'autora que és un mèrit innegable haver posat damunt la taula aquest problema que, per ara, sembla un vesper. I ara, qui més hi sàpiga, que més hi digui.

Josep PERARNAU

Raimvndi LVLLI, *Opera latina 123-127, Barcinone, in Monte Pessulano, Pisis, annis MCCCIV-MCCCVIII composita* (Raimvndi Lvlli opera latina, tomus XII), edidit Aloisivs MADRE (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis XXXVIII), Turnholt 1984, XLVIII i 396 pp.

Les característiques d'aquest volum són les que el lector ja coneix per la recensió dels precedents publicada dins ATCA, 3 (1984), 280-283. Però el que ens ocupa té de particular el fet que, com alguns altres, no tots, dels volums de les *Raimundi Lulli opera latina*, dedica al començament quaranta-quatre pàgines a donar notícia dels manuscrits lullians no presentats en els volums anteriors i que en canvi s'han de presentar ara pel fet de contenir alguna de les obres editades en aquest volum. Els manuscrits

ací presentats són, si no m'he descomptat, setanta-dos. La col·lecció, per sistema, proporciona notícies sobretot relatives al contingut dels manuscrits i per això cal no cercar-hi estudis sobre la composició material o sobre la paleografia, però ateses les limitacions assumides, hom hi pot trobar una notable quantitat de notícies.

Els llibres publicats en aquest volum són els següents: el *Liber praedicationis contra iudeos* (1-78) i el *Liber de trinitate et incarnatione* (79-137), acabats a Barcelona els mesos d'agost i setembre de 1305; el *Liber de universalibus* (139-169), l'*Ars brevis* (171-255) i l'*Ars brevis, quae est de inventione iuris* (257-389).

Prescindint ara del fet de l'edició crítica de dos textos escrits a Barcelona i segurament testimonis de diàleg doctrinal amb savis jueus de l'aljama barcelonina, allò que obliga a subratllar el present volum és l'edició crítica de l'*Ars brevis*, un dels textos definitius de l'obra escrita de Llull i el bàsic de la història del lullisme en tant que escola d'idees i aprenentatge de mètode combinatori, tal com ho demostren els cinquanta-vuit manuscrits assenyalats i les vint edicions que se succeïren entre els anys 1481 i 1744. La base, doncs, que ha permès de triar bé els exemplars bàsics a partir dels quals s'ha realitzat la present edició, és prou satisfactòria i en conseqüència la indicació de variants en l'aparat crític ocupa en moltes pàgines més extensió que el text de l'obra editada.

La satisfacció pel fet de posseir, finalment, una edició crítica qualificada d'una de les obres bàsiques de Ramon Llull, l'*Ars brevis*, no pot esmortuir el sentit crític, per exemple, davant el fet que en la llista de manuscrits de la dita obra no figuren tots els existents (hi manca, per exemple, el de Roma, Biblioteca Casanatense, ms. 3567, ff. 321 (314)-352 (345), i segurament no és l'únic); que l'edició de 1613 i la de 1619 no foren realitzades a Tarragona sinó a Tarazona (181-182) o que el *Liber incarnationis (Liber de trinitate et incarnatione)* no és de setembre de 1309 (78, nota a la línia 580 en l'aparat crític), sinó del setembre de 1305 (79). Tampoc no acaba de satisfer, almenys al crític, el fet de col·locar el *Liber de universalibus* tot i ésser «verdächtig, spätere Kompilation zu sein» (141) entre les obres autèntiques en aquest volum, dins l'òrbita de la formulació definitiva de l'art lulliana, entre l'*Ars brevis* i l'*Ars generalis ultima* (142), quan tal afirmació no sembla resistir ni a la primera anàlisi, tal com el lector pot veure en la recensió del *Libre de definicions*, immediatament anterior a aquesta.

Aquestes, però, són observacions que no afecten la vàlua substantiva d'aquest nou volum de les obres llatines de Ramon Llull.

Josep PERARNAU

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Los sanjuanistas de Monzón (Huesca) (1319-1351)*, dins «Jerónimo Zurita. Cuadernos de Historia», 47-48 (1983), 139-296.

Joan Germà és, si no m'erro, un historiador local —un cronista, potser— totalment desconegut. Nat en algun indret de Catalunya en data imprecisa (296), «notari e scrivà» de l'escrivania del Castell de Montsó ja abans de 1430 (258), l'any 1454 (259) elaborà un *Martillogi dels actes e negocis que són stats subseguits tant per rabó de la comanda de Monçó quant après la dita assecució*, en el qual consignà les vicissituds que s'anaren subseguint durant més de vint anys entorn de la consecució de l'esmentada comanda. Recordem que són temps durant els quals l'escena europea és ocupada per les lluites conciliaristes entre el concili de Basilea i el papa Eugeni IV, entorn de les quals el nostre rei Alfons, batejat pels italians com a «magnànim», feia el seu joc tan aviat a favor de l'un com de l'altre o, de vegades, indiferent (cf. 268) a tots dos. De fet, foren quatre els comandadors nomenats per les diverses instàncies (258) —des de Rodas l'orde

dels Hospitalers també nomenava el seu— i, al final, signe dels temps, s'imposà Tomàs Ram, nomenat pel papa a instàncies de l'aleshores ja cardenal Domènec Ram, oncle de l'agraciat i per la mateixa raó protegit pel rei Trastàmara, que devia al joc de l'antic bisbe d'Osca bon tros de la corona —potser de les corones— que cenyia. Favor per favor i bé s'ho valia de pagar a la família Ram amb la comanaduria de Casp la corona que la família Trastàmara s'havia apropiat a Casp amb l'ajut dels Ram... i d'altres.

Joan Germà no en diu res, perquè comença el seu *Martilogi* justament amb la mort d'un d'aquests altres, també nebot de qui cregué poder fer jocs de mans amb la justícia. El nebot en aquest cas es deia Rodrigo de Luna i l'oncle havia vist com li pagaven els seus malabarismes amb una solemne puntada de peu, que el tingué reclòs a Peníscola fins que, aclaparat de deutes envers la pobra gent de la població esmentada, li arribà el darrer dia. Rodrigo de Luna, el corsari de la Mediterrània, moria a Valladolid el 1430 i deixava vacant la comanadoria de Montsó. Ací comença la crònica de Joan Germà, en la qual, ultra la relació notarial dels fets, trobem inclosa documentació diversa, escrita en llatí, com són algunes lletres reials i la interessant acta final d'homenatge al comanador novell per part dels caps de casa de Montsó (286-293). Aquesta prestació d'homenatge és segurament un dels punts que fa més interessant la crònica de Germà, perquè permetrà de conèixer amb molta versemblança tant la demografia d'aquella vila l'any 1452 com la seva estratificació social, car moltes vegades al costat del nom personal figura la qualificació professional de l'interessat (per cert, no recordo haver-hi trobat cap «magister scholarum», així com hi ha algun «magister domorum»). L'altre gran centre d'interès és el fet que permet de conèixer les repercussions, en una població nostra relativament petita, de les baralles entre el concili de Basilea i Eugeni IV, repercussions que no contribuïen pas a la pau social.

El *Martilogi* de Joan Germà fou escrit a fi d'ésser copiat en el *Llibre del tresor de la comanda de Montsó* (259, 283, 286), ara conservat a Madrid, AHN, *Ordenes militares, còdexs*, n. 597-B, conegut també com a *Libro verde de Monzón* i darrerament *Libro VI de los cartularios magnos*. El *Llibre del tresor* és una compilació de documents realitzada per manament del cèlebre Castellà d'Emposta, Joan Fernández de Heredia. La documentació d'aquell llibre posterior a la supressió dels Templers ha estat publicada en les pàgines que ens ocupen, aplegada entorn d'alguns centres d'interès: la possessió del castell i de la vila de Montsó per part de Sant Joan de Jerusalem, suprimits els templers (147-154, amb transcripció de vuit documents de Jaume II, del seu fill Alfons i del seu nét Pere el Cerimoniós), lluites entorn de la jurisdicció sobre sant Joan de Montsó entre el bisbe de Lleida i el comanador (155-159, amb tres documents), problemes entorn de l'extensió del poder senyorial del comanador en els pobles de la comanadoria (169-181, amb nou documents) i a d'altres punts concrets (181-208, amb divuit documents). Segueix la documentació relativa al gran problema de si els habitants de Montsó eren o no obligats a l'host i cavalcada del seu senyor (l'obligació envers el rei era acceptada) (208-257 amb divuit documents). Les pàgines restants, fins al final, són ocupades pel *Martilogi* de Joan Germà.

L'interès tant de la documentació del segle XIV com, sobretot, del *Martilogi* obliguen a deplorar que un conjunt, objectivament tan important, sigui presentat amb una manca total de garanties científiques, que fan el conjunt inacceptable, si no ja deplorable. El crític ha de dubtar que una exigència tan elemental com la d'entendre el llatí dels documents de la Baixa Edat Mitjana, es doni en aquest cas. Proves: a la pàgina 157 és introduït un document amb aquestes frases: «El rector de San Juan, que se hallaba en pacífica posesión de la iglesia, vióse sorprendido ante la acción efectuada por el oficial diocesano de romper las puertas del templo, expulsar al rector, hurtando, a su vez, diversos objetos sagrados...». La perplexitat no pot ésser major quan, en llegir,

malgrat les garrafals faltes de transcripció, el text llatí, hom veu que allò que succeí fou això: Jaume de Puig-Abadal, procurador del rector de Sant Joan, Berenguer Gumbau, presentà a fra Joan Eiximèn de Torres, lloctinent de castellà en la castellanía de Montsó i féu llegir notarialment davant ell una carta que li adreçava Arnau Granya, «gerens vices domini ilderdensis episcopi in absència oficiali eiusdem» (sic! 157), en la qual aquest acusava l'esmentat Joan Eiximèn del fet que trobant-se el dit Jaume de Puig-Abadal «in pacífica possessione ecclesie supradicte» (157), «vos», és a dir fra Joan Eiximèn expulsà el dit Jaume de l'esmentada església, n'esbotzà les portes, trencà d'altres coses de la mateixa església, l'ocupà i la posseeix... No és l'únic cas. A la pàgina 178 l'autor ens diu que les autoritats reials aragoneses havien de respectar la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa del comanador sobre Montsó «no pudiendo hacer inquisiciones contra los oficiales del Castellán, sino por el derecho de la sisa». I segueix una explicació de la «sisa» com a contribució realitzada mitjançant la detracció «en el peso o en las medidas de los artículos de consumo». Tal concepte és introbable en els documents indicats per l'autor, els quals no diuen altra cosa que els oficials reials han de respectar la jurisdicció judiciària del comanador de Montsó, fora dels casos en els quals hom trobés en els seus jutges «fatica iuris et defectus iusticie», cosa que, certament, no és cap tribut ni merma en el pes o la mesura de mercaderies venudes. A la pàgina 192 trobem equiparada l'empara amb «bienes de uso comunal», quan bastava llegir bé el document que segueix per veure que es tractava de col·locar sota protecció oficial els béns d'un orfe a fi que ningú no en pogués abusar. A la pàgina 194 l'autor ens presenta un document relatiu a l'aljama, bo i dient que amb ell el rei els urgia a complir «la obligació que tenian de colaborar con sus aportaciones al bien general de la población» (194), quan d'allò que es tracta és que cada jueu correspongui en la part que li pertoca en les obligacions comunes de l'aljama, és a dir, de la comunitat jueva, sense que «el bien general de la población» surti per enlloc. La pàgina 279 ens presenta el cas difícilment superable, car a mitja pàgina l'autor ens anuncia el «gran recibimiento del rey Alfonso, con fiestas y danzas» i això l'any 1448 (o potser 1447), cosa que obligaria a revisar tota la història general, car l'esmentat rei s'absentà dels regnes peninsulars el 1430 i ja no hi tornà mai més. És, doncs, difícil, que Montsó li fés aquells anys una gran arribada. En aquest cas, el text base és el de Joan Germà, que l'autor ens afirma impertèrrit ésser escrit en aragonès («estos documentos en su mayoría son del siglo xv y van escritos en aragonés») en la introducció al *Martilogi* (258) i sembla que el senyor Castellón no hauria de tenir dificultats a comprendre el sentit d'un text escrit, segons ell, en aragonès.

Una altra de les exigències mínimes per a la transcripció d'un text manuscrit és allò que se'n diu paleografia. Però l'autor demostra no saber què significa el fet de trobar en un manuscrit un romb, com el que ell assenyala en la pàgina 266, línia 3 de peu de pàgina, o una estrella, com la que assenyala en la pàgina 267, línia 12. Tals signes solen indicar l'existència d'una ruptura en el text, ruptura esmenada normalment cap al final, on es torna a trobar el mateix signe. I així, per exemple, en la transcripció del *Martilogi* de Joan Germà tenim aquest fenomen, car a la pàgina 267, dues paraules abans que l'editor indiqués la presència de l'estrella, hi ha fractura de text, en la línia 13 abans del final de la pàgina: «...que n fes anar lo dit de Castro, scuder seu//seu preceptorie...». El desllorigador es troba en la pàgina 295, línia tercera de final de pàgina, on en l'original cal suposar que hi ha també una estrella, encara que l'editor no l'assenyali, però la continuïtat és total; d'una banda, el text llatí de la primera part d'aquesta tercera ratlla «et mixtum imperium ville et comande» segueix en el text llatí del final de la línia 13, cap al peu de la pàgina 267 «seu preceptorie Montissoni et locorum eiusdem...»; per la seva banda, el text català que allà resulta tallat, ara segueix bé:

«E lo dit batle tornà a vós, senyor, que de part vostra volgués pregar al dit molt honorable mossèn Johan d'Altarriba, cavaller seu que n fés anar lo dit Castro, scuder seu» (p. 267) «del dit carrer major. E com lo dit batle vos tornàs resposta que lo dit molt honorable mossèn Johan d'Altarriba, cavaller, no n volia fer anar del dit carrer major lo dit Johan de Castro...» (p. 294). La paleografia també contribueix a transcriure bé els textos manuscrits, cosa que ací és molt lluny de donar-se. Només alguna mostra, de les innombrables que es podrien aplegar: p. 190, línia darrera: «congregando» per «conquerendo»; p. 232, línia 3 de peu de pàgina: «candelam» per «cautelam»; 237, línia 28 «nihil hominibus» per «nihilominus»; 259, línia primera del document núm. 285: «Sicilie...ultra Sarrian» per «Sicilie...ultra Pharum»; 280, línia 12, «redolmos, axí como muy molt notablement se fan los juras...», per «redolins, axí com vuy...». Aquesta darrera falta múltiple es troba en la secció qualificada d'escrita en aragonès, tal com ja sabem. En d'altres ocasions, textos escrits en la mateixa llengua, en la qual escriví la seva obra Joan Germà, són qualificats d'escrits «en lemosín» (179, 201), amb la qual cosa l'editor no sols s'ha d'atribuir els qualificatius que ja el segle passat Marcelino Menéndez y Pelayo donava als qui seguien parlant de «lemosín» a fi d'evitar de dir les coses pel seu nom, ans encara, si vol editar textos en tal llengua, es procurarà una gramàtica «lemosina» i les normes que l'acadèmia de l'esmentada llengua hagi establert per a l'edició de textos medievals, cosa que caldrà que expliqui en allò que en tota edició de textos presentable se'n diu la «ratio editionis» i que no hem sabut veure en la del senyor Castillón.

Josep PERARNAU

The Register Notule Communium 14 of the Diocese of Barcelona (1345-1348). A Calendar with Selected Documents by J. N. HILLGARTH and Giulio SILANO (Subsidia Mediaevalia 13), Toronto 1983, X i 366 pp.

Després de la presentació, el volum té tres parts: introducció (1-18), el cos del llibre, format pels regests (19-239) i pels documents transcrits al peu de la lletra (241-323) i la part final formada per la bibliografia (325-327), l'índex de noms propis (329-354) i el de matèries (355-365).

La introducció exposa la riquesa dels fons de l'Arxiu Diocesà de Barcelona en documentació copiada en registres de paper a partir de començaments del segle XIV, les característiques de la sèrie *Communium*, la raó d'haver escollit el volum 14, els sis-cents cinquanta tres documents del qual són agrupats d'acord amb llur contingut de naturalesa econòmica, jurisdiccional o pastoral, aquesta la més representada. La part central del volum consisteix en la publicació del regest de tots els documents del volum i del text complet de cent trenta-tres.

Els regests són amplis i recullen els elements del document original. Les transcripcions dels textos llatins semblen fidels, tot i que en algun moment hom resti en dubte, per exemple, davant la denominació Sant Cugat «Vallium» quan hom esperaria «Vallensis» (245, núm. 14) o davant «Cotrone», quan hom diria «Corrone» (vegeu l'índex, 335/II i els llocs allí esmentats). Però el punt que deixa més insatisfet és la forma de tractar els noms propis, tant de persona com de lloc. L'opció de deixar-los tal com són en l'original no sembla coherent amb el fet que hom doni resum del document en llengua moderna, car si tot s'ha de posar a l'altura actual no s'acaba de veure per què els noms propis no. De fet, el lector no iniciat, àdhuc el català, resta perplex i esmaperdut

davant «Aqualata», «Carotitulo» i «Cigiis», sense que el recurs a l'índex ajudi sempre, car almenys en els casos d'«Aqualata» i «Cigiis» no trobarà cap referència i, per tant, no tindrà camí per arribar a «Igalada» o a «Sitges». No seria millor modernitzar els noms propis del regest, bo i mantenint entre parèntesi les grafies medievals? La transcripció moderna és un altre punt dubtós, car no acabo de veure la coherència entre les grafies «Penedès» o «Vallès» d'una banda (25) i «Palaudaries» o Gerona i Vich, de l'altra (26, núm. 15; i 17). La necessitat de catalanització de tots els noms propis sembla que hauria d'ésser un principi clar. Castellanitzar noms propis catalans medievals és un despropòsit tan gran com ho seria donar-los en francès actual. Els interessats no s'hi reconeixerien.

L'edició que comentem és fruit de labor ímproba, treball que cal agrair al «Pontifical Institute of Medieval Studies» de Toronto, on d'aquesta manera hi ha una presència de la realitat catalana. La satisfacció que produeix tal fet creixerà quan, en pròximes edicions es demostrï que la realitat catalana hagi estat plenament assumida i respectada.

Josep PERARNAU

Anna UNALI, *Marinai, pirati e corsari catalani nel basso medioevo* (Studi e Testi di Storia Medievale, 6), Capelli editore, Bologna 1983, pp. 199.

La storia dei pirati e dei corsari, nonché degli aspetti più concreti della navigazione, ha certo bisogno di essere indagata con maggiore attenzione rispetto a quanto non si sia fatto fino ad ora: è una storia che ha lasciato rare tracce, recuperabili con fatica e solo da chi sappia interrogare le carte con profonda acutezza. Nel contesto di questa esigenza il libro della Unali è un contributo importante.

Il primo capitolo (pp. 13-25) è dedicato a mostrare innanzitutto la problematicità del concetto di *pirata*: non solo appare difficile tracciare il confine concreto tra pirateria e azione corsara, ma addirittura l'indagine attenta evidenzia che «il mercante era nella maggioranza dei casi, anche un pirata, almeno potenzialmente». Le città della costa, a loro volta, possono esser vittime ma anche partecipare o trarre profitto da imprese piratesche, mentre i re —come Alfonso il Magnanimo— le incentivavano, ora per interessi della Corona, ora per interesse privato. Tutto ciò vale per dimostrare preliminarmente che la pirateria deve essere considerata fatto normale nella vita commerciale del Mediterraneo occidentale, tanto da aver talvolta un'incidenza positiva sull'economia dei Paesi costieri.

I capitoli seguenti sono articolati in due gruppi: il primo —con le parti dedicate alle *premesse della navigazione*— si occupa delle imbarcazioni, della loro tipologia (29-41) e dell'allestimento (42-45), dell'equipaggio e delle tecniche di arruolamento (49-52), così come delle funzioni di bordo assunte da artigiani, rematori, armati ed ufficiali (53-63). Le osservazioni sulle regole disciplinari garantite dal comito (63-70), i dati sull'approvvigionamento alimentare e sui problemi della situazione sanitaria (73-88), contribuiscono a creare il quadro preciso della vita materiale sul mare, mentre le notizie sulle armi per la difesa della nave (91-99), introducono il lettore al gruppo dei capitoli dedicato alle vicende della navigazione.

Qui si segue *la nave nei suoi movimenti*: si illustrano le tecniche e gli strumenti scientifici usati per l'orientamento (103-110); si presentano gli itinerari più caratteristici, per scendere finalmente nei dettagli degli arrembaggi, dei tentativi di fuga, delle rappresaglie, esaminando l'azione del pirata, nei suoi aspetti tecnici e nelle sue conseguenze sociali (121-136).

La descripció del bottino (139-151), (constituït molt sovint de schiavi), ci reporta a problemes més immediatament mercantils, e tocant la qüestió de la comercialització de les preses, l'A. apre l'últim capítol, en cui si estudien els tràffics (lícits e il·lícits), anche considerant el problema de les relacions econòmiques entre cristians e musulmans, evidenciant quant freqüentment fossen infrants a propòsit de comerç, les prescripcions canòniques.

Un'appendice de 14 documents en català corredeu el text: provenen de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (*Cartes comunes originals e Consellers*, docs. 1-7; *Armades-Port*, docs. 13-14) e de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (*Cancellaria*, doc. 8; *Generalitat*, docs. 10 e 12; *Mestre Racional*, doc. 9; *Real Audiència, processos*, doc. 11), tots del període que va de 1384 al 1457.

Els capítols que apareixen més originals són aquells relatius a la història material de la navegació, essent il·luminats de manera verament pregevole els gests e els objectes de la mar. Per no aparèixer esageradament benevolents, observem anche que hauria estat més interessant de prestar més atenció a alguns aspectes de la vida econòmica, pensant particularment a la pràctica asseguradora, a cui se dediquen parts marginals (159-161) e que hauria pogut en canvi oferir un altre ajut per orientar-se en la història fosca de la pirateria.

Nella bibliografia —per altre assai rica— no se cita el sàssiu de R. I. Burns, *Piracy as an Islamic-Christian Interface in the Thirteenth Century* in «*Viator- Medieval and Renaissance Studies*», 11 (1980), 165-178 [cf. ATCA, 2 (1983), 481-2], que pur regardant el marge cronològic extrem considerat de l'A., hauria pogut ésser usat amb utilitat.

Al de là de aquestes observacions el llibre apareix ésser un contribuït «preziosu», per usar una expressió trada de la presentació de A. Boscolo, fruit de un admirable treball de desglossament en els arxius catalans, llarga fatiga de cui se deu ésser grat a l'A.

F. SANTI

Isaac VÁZQUEZ JANEIRO, *Tratados castellanos sobre la predestinación y sobre la Trinidad y la Encarnación, del maestro fray Diego de Valencia OFM (siglo xv). Identificación de su autoría y edición crítica* (Bibliotheca Theologica Hispana, Serie 2.ª, Textos, tomo 2), Madrid, 1984, 184 pp.

L'autor exposa en la introducció a aquest llibre que en el primer dels dos textos ací publicats «latía... el alma del teólogo que fue fray Diego de Valencia. De aquí no fue difícil dar el salto al segundo tratado», bo i atribuïnt-lo al mateix autor, adjudicació basada «en argumentos externos e internos» (8). Les pàgines 19-34 contenen una presentació personal de fray Diego de Valencia (de Valencia de Don Juan, precisem), tant en el seu caire científic com moral. La composició en vers *Puerili cum etate* seria una autobiografia de l'esmentat personatge, que hauria viscut entre els anys 1350 i 1412, poc més o menys (35-36).

El segon capítol, després de recordar que jo vaig proposar la hipòtesi que la compilació del ms. de Roma, Casanatense 1022 estés vinculada als terciaris franciscans regulars de la corona de Castella i més en concret als de la zona de Zamora, Vázquez segueix «una pista muy diversa, si bien siempre dentro del ambiente franciscano» (38). La pista és el fr. «Franciscus de Turrecombusta», que consta haver copiat el final del lullà *De ente reali et rationis* i que Vázquez creu ésser la mateixa persona que un candidat l'any 1468 a provincial dels franciscans de l'observança de la província de San-

tiago (39), pista que condueix als ambients observants. Les notes de possessió del fol. 132^v no són incompatibles amb tal hipòtesi, la qual, però, no explica res car el volum havia pertangut abans dels observants a d'altres, a un «conventus» de Zamora. I «pertangut» no vol dir pas que s'hi hagués format. La possible implicació d'observants en l'extensió de les idees representades pel Casanatense 1022 per la corona de Castella sembla una suposició enraonada.

El tercer capítol comença col·locant el tractat sobre la predestinació en el marc del diàleg sobre el mateix tema entre Fernán Sánchez Talavera i set poetes castellans. Immediatament després arriben les tesis de Vázquez, d'entre les quals ens interessen la segona i la tercera: «segunda, que con exclusión de cualquier otro, fue el teólogo-poeta fray Diego de Valencia quien «sacó» o redactó el *1Anón* [o *Tratato de predestinación*]; tercera, que con el «libro», del cual «este escrito» o «este traslado», es decir, el *1Anón*, «fue sacado», se alude, entre otros, a varios tratados de Raimundo Lulio...» (47). L'autor ofereix com a prova de tals tesis una sèrie de suposades coincidències entre posicions fins ara ja conegudes de fra Diego de Valencia i d'altres del *Tratado de Predestinación*. Tals posicions consistirien en el fet que tant fra Diego com el *Tratado* coincidirien en la defensa de Juan Ruiz i del seu *Libro del buen amor* (48-50) o en la contraposició a Fernán Sánchez Talavera (50-55) o en el doble paral·lisme entre aquest darrer i la figura literària de Juan Rogel (55-58) o entre fra Diego i la figura també literària de Gonzalo Morante (58-65). Aquest mètode és repetit en el capítol quart, on Vázquez estén les seves tesis al *Tratado sobre la Trinidad y la Encarnación* (67-95).

Encarem-nos amb la demostració, en relació a la qual jo també establiré la meua tesi: les moltes pàgines de Vázquez no sols no demostren les seves tesis, sinó que ni tan sols han plantejat correctament el problema. I dic que no demostren, perquè alguns dels paral·lismes arriben a ésser ridículs, com és ara el de la pàgina 75 (7.3): si Vázquez creu que hom pot prendre seriosament aquesta pàgina, caldrà que sigui coherent i atribueixi a fra Diego de Valencia qualsevol escrit en el qual es trobi la frase «nuestro señor Jesucristo» o la següent «nació del vientre de santa María, y que ella quedó y fue virgen», etc. En d'altres casos, els pretesos paral·lismes no sols no són tals, ans encara són contraposicions entre fra Diego i l'autor del *Tratado de predestinación*, com és ara 62 (5.4.2), on Valencia afirma que Déu coneix el pecat, tant que el coneix per endavant («nín yo soy dañado por Dios lo saber»), és a dir, qui es condemna no es condemna pel fet que Déu ho sàpiga per endavant (per tant, ho sap); l'autor del *Tratado*, en canvi, defensa decididament el contrari. I, si Valencia presenta el pecat com a «ceguera», no així l'autor del *Tratado*, el qual dóna per descomptada la bona vista del pecador, culpable de caure, no pas pel fet de no posseir el sentit de la vista, ans pel d'haver-se col·locat lliurement en zona de tenebra, cosa ben altra que la ceguesa. Un cas, en el qual tal coincidència sembla existir, el de les «cadires» dels àngels caiguts (64-65), caldria veure en la literatura de la Baixa Edat Mitjana fins a quin punt, a partir de la doctrina agustiniana, s'ha convertit en lloc comú i fins a quin punt no, en el qual cas podríem tenir coincidència en la forma de pensar i potser influx d'un autor sobre l'altre, en un tema molt puntual.

En canvi, hi ha punts que podrien ésser específics, reveladors i provatoris, però Vázquez ni tan sols els ha plantejat. Més d'una vegada, per exemple, l'autor del *Tratado* s'autodefineix lullà estricta, com és ara en parlar de les raons necessàries: 59, on les col·loca en primer lloc en parlar de les diverses formes de prova científica, o també en 72 (5.2.5). Pot Vázquez posar damunt la taula textos de fra Diego, en els quals aquest indiqui valorar per damunt les altres, les «raons necessàries»? Confesso que d'entre tants de transcrits per Vázquez no n'he sabut veure cap. I això condueix

a allò que podria ésser la prova definitiva, tant en sentit positiu com negatiu. Perquè el problema és aquest: quina mena de lullisme o quina fesomia concreta té el lullisme (perquè de lullismes n'hi ha de moltes cares) dels dos tractats i quina té el lullisme de les composicions conegudes de fra Diego de Valencia? Si resultessin idèntics, s'hauria avançat molt pel camí d'una possible atribució dels dos tractats esmentats a Diego de Valencia. Mentrestant o altrament, l'atribució feta per Vázquez no serà res més que una pretensió no demostrada. Vegeu les pp. 87 i 91 d'aquest volum.

Davant aquest punt essencial, que Vázquez ni tan sols ha plantejat, s'esbalaieixen els altres punts en els quals el desacord amb Vázquez ha d'ésser total, com és ara la pretesa explicació de l'anada de l'actual Casanatense 1022 d'«Espanya» a Roma. L'explicació vàlida es troba en Lorenzo Pérez Martínez, *Los fondos lulianos existentes en las bibliotecas de Roma*, Roma 1961, 17; o bé la hipòtesi, que no sé si qualificar de desestimable o d'irresponsable, que vol confondre la «Universitat de Mallorca» amb el «cabildo de Mayorga», «villa de la provincia de Valladolid y de la diócesis de León» (40, nota 11, al final). Vázquez ha anat massa enllà i és urgent, si vol defensar que les seves hipòtesis són serioses, que demostrï que el «cabildo (parroquial) de Mayorga» s'ha denominat ni que només sigui *una sola vegada* «Universitat de Mallorca», així, en català; i, segon, que els manuscrits lullians que porten la mateixa nota de possessió (pot trobar els romans en el llibre de Lorenzo Pérez) procedien, no del consell municipal de Ciutat de Mallorca, ans del «cabildo (parroquial) de Mayorga».

L'edició dels dos *Tratados* es pretén crítica ja en la portada i en d'altres punts (43, 47, 67). Confesso que se m'escapa com pot ésser qualificada de crítica una edició, el text bàsic de la qual ni és transcrit literalment ni es pot saber allò que diu literalment sobretot quan l'exemplar manuscrit és únic (així, per exemple, el lector no pot saber, ni pel text ni pel pretès aparat crític, que la primera paraula del segon tractat (161) diu en l'original «Disputación» i no «Disputación» que li fa dir Vázquez). Vázquez, certament, diu que modernitza la grafia i la puntuació (99) i seria amo de fer-ho, però una edició crítica, si no m'erro, l'obligava a donar la pauta a través de la qual fer el pas de la grafia modernitzada a la de l'original. En relació a l'aparat de fonts, només faré una pregunta: l'autor dels *Tratados* no conegué cap text català ni cap traducció castellana d'obres de Ramon Llull? Devia ésser elemental de preguntar-s'ho.

Tenim, doncs, una transcripció en castellà actual del text de la *Cuestión de predestinación entre Gonzalo Morante y Juan Rogel* i de la *Disputa entre un moro filósofo y Gonzalo Morante*. No en tenim, ni de bon tros, edició crítica i l'intent d'atribuir-los a fra Diego de Valencia de León ha estat fins ara un fracàs, perquè ni tan sols ha arribat hom a plantejar el problema en termes vàlids.

Josep PERARNAU

Eulàlia DURAN, *Cròniques de les Germanies*, València, «Tres i Quatre», Eliseu Climent editor, 1984, 414 pp.

A «Les Germanies als Països Catalans» (1982), Eulàlia Duran havia lliurat un estudi comparatiu quasi exhaustiu de les germanies a les nostres terres, una modèlica *història de la historiografia* sobre el tema, noves llums sobre alguns dels seus aspectes (com ara el millenarisme entorn a l'Encobert), i la prova irrefutable que, com ella mateixa diu, de 1519 a 1523 les Germanies «afectaren amb més o menys intensitat totes les terres de la corona catalano-aragonesa»: contràriament a una opinió força estesa, l'autora ha trobat tantes proves del que ella anomena «fets paral·lels al principat de Catalunya», que bé s'hi pot parlar, si no de Germania pròpiament dita, sí d'un

impressionant feix de revoltes i reivindicacions a les mateixes dates. D'altra manera afectaren també les Germanies de terres germanes el Principat: les autoritats barcelonines han d'impedir que gent del poble vagi a ajudar els agermanats valencians, alhora que de Barcelona surten auxilis en favor de la noblesa contra els agermanats mallorquins i que diferents senyors del Principat mobilitzen o ofereixen tropa de vassalls contra la Germania valenciana: així el vescomte de Cabrera promet dos mil vassalls armats (si bé la mostra general que l'autora esmenta és de 123 homes).

A «Cròniques de les Germanies», Eulàlia Duran ens lliura ara dos dels més significatius testimonis contemporanis dels fets a València: la *Breu Relació de la Germania de València*, de Guillem Ramon Català (p. 59-322) i la *Germania dels menestrals de València* del notari Miquel Garcia (p. 323-403).

La crònica de Guillem Ramon Català, un «generós» que prengué part personalment a la lluita antiagermanada, inèdita abans d'aquesta edició, és la més extensa de les coetànies. En va hi buscaríem eventuales causes primeres, però no hi manquen detalls pel que fa a les circumstàncies immediates: la pesta que sorbevé el juliol de 1519, en plena efervescència de reacció contra incursions de Barba-rossa i preparatius contra noves incursions turques; la deserció de les autoritats i la noblesa; «y los que restaren, que foren los menestrals» prenen el poder a la ciutat: convençuts que la pesta era càstig diví, els menestrals busquen culpables, víctimes expiatòries entre els sodomites; ahucinant resulta el relat de l'avalot de la Seu: un suposat sodomita, reclamat per la multitud que el volia cremar sense procés, de viu en viu («...molts digueren quel cremassen viu, altres que l'offegasen, e finalment fou offegat y cremat»), els és lliurat per les autoritats, les quals deliberen «que hera millor que lo dit... fos cremat que no esperar major avalot del poble» (p. 64-5, i fets idèntics es repetiran al menys una altra vegada, p. 105-106).

El cronista dedica un bon terç de l'obra a l'organització de les Germanies: els paraïres són els primers, seguits dels velluters, sabaters i fusters, potser a causa de l'ordre cronològic en què es presenten les diades dels respectius sants patrons: en cada cas, efectivament, és durant la festa d'aquest sant patró que la gent de cada ofici, després del dinar anual, surt armada en guerra amb banderes i tambors per tota la ciutat: així hauria començat l'exèrcit agermanat que l'agost de 1520 enviava 1.500 homes «ab ses banderes y atambors» a enderrocar el castell del vescomte de Xelva i el juliol de 1521 s'oposava victoriós, a Gandia, als esquadrans dels senyors i cavallers del regne: el cronista dedica llargues planes a la descripció de les tropes antiagermanades (vassalls moros, «cristians que heren los de a peu... tan agermanats com los de València y de Xàtiva», gent d'Almansa «tots mochilleros y venien ab gana de robar més que de pelear», infanteria castellanà de Requena (p. 170-207). Després de la batalla de Gandia, els agermanats en saquejaren la moreria «y batejaren tots los moros y mores grans y chichs, batejats ab graneres y rams de murta prenent aygua de la sèquia». A Polop, assetgen el castell i prometen la vida salva als moros que es deixin batejar: «Foren contents los dits morets de obrir lo castell y batejarse y sobre la fe obriren lo castell. Y tantost entraren los agermanats y mataren tots los morets que trobaren, del primer fins al darrer...» (p. 241-243).

A *Les Germanies als països catalans* Eulàlia Duran dedica llargues i apassionants pàgines a la repressió contra els agermanats, en contrast amb aquest cronista que ben poc en parla, escadusseres referències a l'agermanat Joan Caro, sucrer, estrangulat i després arrossegat a la cua d'un cavall i per fi esquarterat (p. 140); la casa de Vicent Peris «derrocada fins als fonaments y... sembrada de sal per memòria per lo esdevenidor. Y ab crida real fonch donat per traydor fins a la quarta generació...» (p. 309-310).

No manquen, a la crònica de G. R. Català, errors que sorprenen, com el de donar

al rei Ferran el Catòlic per viu l'any 1519 («en lo mes de juliol de l'any 1519, havent fama de turchs per la mar, los officials reals ab los de la ciutat, per manament del catòlich rey don Fernando, treballaren que los pobles se adreçassen per a guardar la ciutat i el regne...»). Error difícil de comprendre en un contemporani dels fets: l'autora ha compulsat i analitzat les tres versions que se'n conserven, però es tracta de còpies del segle XVII i XVIII. Hauria estat de desitjar que Eulàlia Duran, la qual ha anat indicant en notes de peu de plana totes les variants existents entre els tres manuscrits, indiqués també si més no els més flagrants de tals errors (alguns dels quals no deuen ser sinó badades del cronista, com *processió* enlloc de *possessió* a la p. 131, o *chichis* enlloc de *chichs* a la p. 242).

La *Germania dels Menestrals de València* de Miquel Garcia, «la més estructurada i coherent de les relacions coetànies», segons E. Duran, abarca un període més ample —de 1516 a 1535— que la crònica de G. R. Català, es refereix a altres fets que els de Germania (la mort de Ferran el Catòlic l'any 1516, les rierades catastròfiques de 1517, el Miquelet o Micalet llampat l'any 1519, la presó del rei de França, la revolta dels moriscs de la serra d'Espadan el 1526, el saqueig de Roma el 1527). Particularment vívida és la descripció, l'any 1535, de les naus que arriuen carregades d'or i plata del Perú, «provincia e terra fins en aquest temps no sabuda ni coneguda»: part del tresor, dut a bast fins a Barcelona, serviria per finançar l'expedició de Tunis d'aquell mateix any (p. 405-407). Incursions berberesques, fams, pestes i prodigis precedeixen i segueixen la descripció de la Germania pròpiament dita. Res ens diu Miquel Garcia de la caça i crema de sodomites: el primer avalot hauria estat de corporatistes: els menestrals s'armen contra un caputxer que «parà botiga sense examinar-se» (p. 332). I li cremen tot. Els crits de «muiren cavallers!» (p. 337), la proclamació «que València havia de ser comuna així com Venècia», les referències a l'Encobert, el fet que entre els enemics de la Germania n'hi havia molts del braç reial («estos eren tots los que tenien roba com eren mercaders, ciutadans, apoticaris e molts altres», p. 256) no es troben en canvi a la crònica de G. R. Català. El notari Miquel Garcia, aparentment el més hostil dels dos a la Germania —o en tot cas el més vehement—, és tanmateix qui ens dóna la visió més colpidora de la repressió; així, quan diu que el virrei «feu talar e gastar tota l'Horta de València e de Alcira, ço és tots los blats e cànems e molts abres, e la gent de a cavall corrien cada dia l'horta de Xàtiva e prenien a molts per catius e altres penjaven per les moreres en vista de Xàtiva» (p. 366).

Per damunt de les seves limitacions, els testimonis dels contemporanis, únics per exemple que ens permeten de copsar visualment certs instants (únics també, de vegades, en donar-nos llargues llistes nominals dels que participaren en tal o tal esdeveniment) són fonts de coneixement històric insubstituïble: a la riquesa i valor intrínsec d'aquestes dues cròniques, cal afegir l'interès de l'estudi preliminar d'E. Duran (p. 13-58). El llibre conclou, en apèndix, amb la transcripció de la sentència del 18-III-1524 contra els condemnats per crim de Germania (p. 409-413).

Núria SALES

Pere Joan PORCAR, *Coses evengudes en la ciutat i regne de València (Dietari, 1589 1628)*. Selecció, transcripció i pròleg de Ferran GARCIA I GARCIA (Biblioteca d'autors valencians, 6), València 1983, 302 pp.

L'any 1934, Vicente Castañeda Alcover publicava a Madrid l'interessant dietari que, durant anys d'agonia del Regne de València, havia anat escrivint un capellà de la comunitat de preveres de la parròquia de Sant Martí de València, Pere Joan Porcar.

De les tres mil tres-cents noranta-quatre anotacions, Ferran Garcia i Garcia n'ha seleccionades set-cents nou i les ha posades a l'abast dels interessats, bo i facilitant-ne la lectura pel fet de normalitzar l'ortografia (19).

No cal dir que *Coses evengudes...* és una apassionant cinta cinematogràfica, en la qual el lector encuriósit veu passar davant els seus ulls, ben vives, les escenes d'aquells anys d'una València contrareformista i barroca. Hi ha abundant material d'interès per als lectors d'ATCA: la notícia, per exemple, del robatori d'una capsa de documents de l'arxiu de la vila de Morvedre (203-204) o la d'un intent d'aplegar en poder del justícia tots els volums de protocols notariais en poder de profans (134, núm. 1178), els paràgrafs dedicats a escriptors, com el relatiu a la mort de Gaspar Escolano (164-165), els que ens innoven sobre activitats de Miquel Salon (79-80; 128; i 197, núm. 1903) o de Tomàs Maluenda (232, núm. 2290). A Porcar li interessaven els esdeveniments que eren notícia i entre tals fets amb impacte social fou testimoni de molts de relacionats amb textos escrits, des dels autos de fe de la inquisició (63, núm. 438; 69, núm. 506; 75, núm. 555; 104, núm. 829; 143-144; 178, núm. 1711; 203, núm. 1968; 204-206; 214-215; 240, núm. 2436; 254-257) fins a l'exorcisme d'unes menes de peixos que destruïren les eixàrcies i andavons, per al qual hom emprà «lo *Ceremonial valencià*, lo antic» (245-246; subratllo jo, perquè em sembla veure-hi el títol, traduït, d'un *Caeremoniale valentinum*), passant per alguna justa poètica (69, núm. 507). Hi trobem dades sobre l'Estudi de València (56, núm. 343; 59, núm. 397 paràgraf segon; 168; 174, núm. 1671; 181, núm. 1745; 182, núm. 1750; 208, núm. 2018; 220, núm. 2180; 233, núm. 2306; 245, núm. 2484; 249; 262-263), sobre camps diversos d'ensenyament (181, núm. 1745), sobre l'examinador de teologia (172, núm. 1639) i sobre avalots estudiantils amb taronjades (64, núm. 446; 157, núm. 1497). L'Estudi és present en les anotacions de Pere Joan Porcar més d'una vegada en relació amb el gran «cas» de la València d'aquells dies, el de la santedat de mossèn Francesc Jeroni Simó, problema que esclataria immediatament després de la seva mort i esdevindria d'abast general en la història de la teologia conduït per la mà d'un aragonès transplantat a València, Miquel de Molinos, el del «quietisme». Francesc Jeroni Simó, amb la contrària dels dominics, té una presència abassegadora en les *Coses evengudes...* (81-83; 85-88 —assenyalem en 87-88 la *Cançó en alabança de Francès Jeroni Simó en totes les llengües*—; 89-91; 95-98; 103, núm. 796; 105-106; 107-108; 110-111; 113, núm. 960; 116, núm. 985; 117, núm. 1011; 118-119; 121, núm. 1074; 123, núm. 1081; 124-125; 141, núm. 1259; 165, núm. 1599; 172-173; 175, núm. 1684; 202, núm. 1950; 244). No manquen dades sobre llibreters valencians contemporanis: Baltasar Simó, mercader de llibres (119, núm. 1033), Garriga, llibrer (123, núm. 1084), N. Ferrer, llibrer (172, núm. 1645). Hi ha, encara, transcrita, la carta de Felip III a un dels senyors de moriscos sobre la cèlebre expulsió, de 1609 (71-74). Remarquem la notícia sobre el fet que la *Pragmàtica* de Joan I sobre la Puríssima era transcrita en el *Llibre de privilegis* (261-262), sobre la *Missa* de mestre Comes (251-252) o sobre el *Memorial* de Josep Rocafull (266, núm. 2770). També sobre la pertanyença dels dominics valencians a la «nació catalana» (202, núm. 1950).

Per molt enraonada que sigui la selecció de Ferran Garcia és només, poc més o menys, una cinquena part del diari de Pere Joan Porcar. La selecció obre la gana de poder disposar del llibre complet en edició del text primitiu realitzada amb les possibilitats que la filologia catalana ha adquirit els darrers cinquanta anys. Intentant de col·laborar amb qui emprengué tal treball, assenyalaré alguns dubtes relatius al text (el primer número indica la pàgina, el segon la xifra ordinal i el tercer la línia): 32/101/10-11: «estigüé en peus sinó tan solament a l'evangeli»; com que quan estaria en peus seria justament a l'evangeli i en els altres moments «en los dos genolls agenollat en terra»

(línies 11 i 12), potser el text hauria d'ésser «[no] estigué...». 33/101/13-14: «se n'anà tocases les oracions; bon rato havia al palàcio real» sembla que hauria d'ésser «se n'anà, tocases les oracions bon rato havia, al palàcio real». 33/101/19: «la baluard» deu dir «lo baluard». 51/257/6: «la demés la confiscar lo rei» diria que ha de fer «la demés l'à confiscar lo rei». 128/1107/6: «per remissa» hauria d'ésser «præmissa». 134/1160/2 diu «Remei», on hom esperaria «Roser», igual com en 177/1705/2. A 143/1291/1, «1260» sembla que és «1620». 204/1980/6: «dos los» segurament ha de dir «los dos»; i 248/2514/7, «Collegi Estació», «Collegi. Estació». 252/2594/7, «laudat» ha de dir «laudetur».

La introducció conté, després d'alguns paràgrafs inicials dedicats a l'edició de Vicente Castañeda, un epígraf sobre la biografia de l'autor (9-12), en la qual, a base de 233/2313, és possible de precisar força la data i indret de naixement, car, si fou batejat el 21 de juliol de 1560 a la parròquia de Sant Llorenç de València, hauria nascut el mateix dia o l'anterior o molt poc abans i els seus pares serien feligresos de la parròquia esmentada, en el sentit geogràfic del terme. No acabo de veure clar que l'expressió de 80/649, «ma casa de la llibreria» equivalgui a «la llibreria de ma casa» (13, línies 6-8; cf. 134/1160) i més aviat pensaria que casa seva era en un carrer on hi havia una llibreria o biblioteca (la de l'Estudi, potser?). Ferran Garcia té raó en presentar-nos Pere Joan Porcar com a testimoni de la mentalitat de la seva època (12-18). Justament per això, seria tan interessant de poder tenir més a l'abast de la mà una edició íntegra de les *Coses evengudes en la ciutat e regne de València*.

Josep PERARNAU

Poesia eròtica i pornogràfica catalana del segle XVII. Introducció, edició i notes a cura d'Albert ROSSICH (Edicions dels Quaderns Crema. Sèrie gran 9), Barcelona 1985, XX i 126 pp.

Aquest llibre té un interès particular per una raó que ja s'explica en la *Introducció*: ens obre l'accés a «una parcel·la desconeguda de la literatura catalana, potser la més desconeguda perquè tots els factors s'han conjurat per impedir-ne la divulgació» (p. X). L'anàlisi d'aquests factors ens portaria massa lluny, però no puc deixar de referir-me als més decisius.

«Aquests poemes són fruit d'una escola estètica —la barroca— menyspreada pels historiadors de la literatura.» Ja el mateix Albert Rossich, en un *Butlletí bibliogràfic* publicat al número anterior d'ATCA, examinava amb deteniment el procés seguit fins avui de la consideració que ha merescut l'obra de Francesc Vicent Garcia. No he pas d'insistir, doncs, en aquest punt, ja que l'esmentat procés és exemplar de les opinions crítiques negatives amb què, des de la meitat del segle passat, ha estat jutjada la nostra literatura barroca. Hem de reconèixer que darrerament s'està observant un canvi de sentit, però som lluny encara d'un coneixement i d'una valoració justos d'una producció literària que resta encara fora de l'abast de la majoria dels lectors. Les edicions de textos d'aquella època han començat tot just i encara molt tímidament.

El caràcter peculiar d'aquests poemes «que es mostren, desafiants, vehiculant continguts que refusava la moral puritana», explica també la dificultat que han trobat fins ara per traspasar «la frontera de la lletra impresa». Albert Rossich parla del sentit que té el tractament de l'obscè en la literatura barroca i no s'està de presentar les limitacions d'aquest tractament en els poemes que publica. Em permetria afegir al que ell fa observar sobre «una sexualitat elemental i directa» que, fora d'alguns casos comp-

tats, la recreació literària no va més enllà de l'acudit groller o de la facècia grassa que simplement vol provocar la rialla, i que és ben difícil de trobar «delicades mostres d'allusions subtils a la relació sexual» (p. XV).

L'especial transmissió d'aquests textos fa difícil la tria d'uns criteris vàlids d'edició, i més si ens manca una mínima tradició en la publicació de manuscrits d'aquesta època. Per això ens sembla important de poder tenir aviat a les mans l'obra completa de Francesc Vicent Garcia, l'edició crítica de la qual ha preparat el mateix Albert Rossich i a la qual se'ns remet constantment en les notes. L'opció d'oferir-nos una versió ajustada a l'ortografia moderna, amb algunes salvetats obligades, ens sembla vàlida. Malgrat la cura amb què s'han ponderat les diverses solucions possibles, en alguns casos jo hauria optat per alguna variant rebutjada i en altres casos la impossibilitat de comptar amb l'edició crítica em desvetlla més d'un dubte. Per exemple: a IX, 7 hauria preferit «com» i a XIV, 37 «mira».

El llibre conté un total de 44 poemes distribuïts en dos grans apartats: *Poemes anònims* (21) i *Poemes de Garcia i altres autors* (19 del Rector de Vallfogona, 1 de Pardi- na, 1 de Joan Terrer i 2 de Josep Blanch). No sé si aquesta proporció reflecteix bé la realitat, però, en tot cas, ens permet de comprovar la notable diferència de qualitat lingüística i literària entre les composicions de Francesc Vicent Garcia i la majoria de les dels seus contemporanis. I ja que he fet esment de la qüestió lingüística, he de dir que cada dia estic més convençut que la lectura de l'obra completa del Rector ens obligarà a canviar l'opinió corrent sobre la castellanització del seu llenguatge.

L'edició és acurada i només algunes petites incorreccions poden ser retretes. Em permeto indicar que quan a la nota 13 de la *Introducció* se'ns remet a la 14, ha de dir a la 15.

Una tasca delicada era la d'intentar explicar els mots, les imatges i les metàfores més obscurs dels poemes. Generalment s'ha mantingut un to de sobrietat que és d'agrair. Amb tot, voldria fer notar alguna lectura amb la qual no estic massa d'acord. Per exemple: III, 6; XVI, 12; i, sobretot, XV, 5.

Vet aquí, doncs, un llibre que, si pel seu tema ha obtingut un cert ressò, té sobretot interès per als estudiosos de la llengua i la literatura catalanes del segle XVII. Tant de bo sigui un estímul per a decidir-nos a conèixer millor una etapa de la nostra història literària, que fins ara hem liquidat amb quatre tòpics, fills moltes vegades de la ignorància. Malgrat que es tracta d'una obra menor, agraïm a Albert Rossich que l'hagi volguda dur a terme, i esperem vivament poder veure aviat la seva magna edició del Rector de Vallfogona.

Modest PRATS

Maur ESTEVA, *El Directori Perpetu Litúrgic de Poblet del P. Francesc Dorda de l'any 1694*. Presentació i edició del text. Abadia de Poblet 1983, 482 pp.

Com adverteix el mateix autor, M. Esteva, abat de Poblet (p. 18), el títol del present llibre és, per raons pràctiques, un abreujament, en català, del que figura en el gros manuscrit intitulat: *Directorio perpetuo para el perfecto cumplimiento del oficio, misas y ritos eclesiásticos según el sagrado orden cisterciense, y usos particulares del Real Monasterio de Nuestra Señora de Poblet*. A continuació, en el subtítol, es diu el nom de l'autor, i es fa esment dels seus càrrecs de mestre de novicis i de cerimoniés. En esdevenir després, Francesc Dorda, Abat del monestir i bisbe de Solsona, es fan constatar aquestes peculiaritats amb un afegit en el subtítol, que acaba assenyalant l'any 1694, com el de la data del manuscrit.

El llibre té una extensió de 482 pàgs. Les setanta-dues primeres són un estudi de presentació del directori, les restants, l'edició del text i els índexs.

El pròleg va a càrrec del prestigiós liturgista alemany P. Burkhard Neunheuser, o s b, que en el llarg itinerari de l'elaboració d'aquest treball, fou el primer moderador. L'ajut del Dr. Miquel S. Gros continuà sostenint-lo després i orientant-lo. El que fou aleshores una tesi doctoral, defensada a la Facultat de Teologia de Barcelona, és avui, amb paraules del prologuista, una remarcable contribució científica. L'afirmació es justifica no només per l'estudi que l'acompanya, sinó també per la publicació del directori, amb competència i rigor.

En efecte, la primera dubitació que hom té en adonar-se que es tracta d'un manuscrit d'època moderna, resta esvaïda quan es sap que és l'únic directori d'aquesta mena editat a Catalunya. Ell ens permet conèixer l'ordenament litúrgic d'un gran monestir a casa nostra, després de la reforma del Concili de Trent. Més enllà de la vida litúrgica, es poden llegir moltes coses de la vida de la comunitat monàstica de Poblet als segles XVII i XVIII.

Cal tenir present que en l'acurada edició del text, s'hi troben les fonts que utilitzà F. Dorda en els diversos indrets de l'articulat. És veritablement d'agrair la presentació que M. Esteva fa d'aquestes fonts (pp. 40-51).

És cert que els sis llibres de què consta el directori, ateses les fonts que segueix, en fan un reflex dels usos i costums litúrgics de l'orde del Císter. Ho fan evident l'adaptació del Ritual Cistercenc del 1689 i de les rúbriques del Missal i Breviari de l'Orde. El títol del primer llibre, per posar un exemple, és molt explícit: *De las rúbricas generales del Breviario Cisterciense, vertidas en romance para su más fácil inteligencia*. Però cal valorar ben generosament l'oportunitat de tenir a mà una síntesi com la del directori.

Naturalment que l'interès específic rau en les poques referències particulars a «Ritos particulars deste Real Monasterio» (p. 75), però que la lectura del directori, amb aquestes paraules o bé amb un nom semblant, les fa bastant freqüents. Així, la notícia relativa al claustre de Sant Esteve, on es resa per un germà acabat de morir, és un de tants exemples de concrecions de Poblet sense referència a cap font (p. 427). Altres vegades «según costumbre de Poblet» és prou clara (p. 428). La solemnitat amb què es celebra Sant Jordi, per raó de la seva capella en el monestir, no necessita emprar cap font particular (pp. 257-258).

És aquí on hom s'estendria de bona gana, però l'oportuna referència d'una relació d'aquestes particularitats, a les pp. 459-463, ens permet estalviar-nos-ho. Pel nostre parer les més interessants es troben en els llibres Vè i VIè.

Hi trobem a faltar la raó de la gairebé total absència de sants catalans, si exceptuem sant Narcís. La resposta al perquè l'abat Dorda escrigué el Directori en castellà creiem que és d'un interès històric que depassa el marc del monestir (pp. 34-35).

L'índex de matèries, sempre és una aportació ben rebuda. No és un formulisme dir que l'interès de l'obra va més enllà del camp de l'especialitat litúrgica.

Joan BELLAVISTA

BASILÍ DE RUBÍ, OFMCap, *Els caputxins a la Barcelona del segle XVIII. Aproximació històrico-bibliogràfica*. Barcelona 1984, 1005 pp.

El llibre del P. Basili de Rubí que continua l'estudi de la vida caputxina a Catalunya des d'on l'havia deixada amb el seu «Un segle de vida caputxina a Catalunya (1564-1664)», publicat el 1978, dóna més que no promet. El segle XVIII del títol s'extèn en

l'obra de 1664 a 1835. En molts temes l'àmbit de l'orde, més que Barcelona, és Catalunya sencera, i es considera la ciutat com a centre de la vida de tot el país. Encara s'hauria d'observar que ben sovint l'òptica des de la qual s'escriu no és tant la dels religiosos de la ciutat com la de la ciutat en la mesura en què, més o menys directament, afecta la vida dels religiosos.

Per això són abundants les aportacions que «Els caputxins...» fa a la història política, cultural i religiosa de Catalunya i al coneixement d'ambients i costums populars de la ciutat durant l'època considerada. L'ús del tabac i la xocolata, per exemple, o bé les festes i decoracions de carrers i esglésies, sigui amb motiu de visites reials, sigui en ocasió de solemnitats litúrgiques, hi són il·lustrades de manera ben interessant.

Entre un ample resum (pp. 9-131) sobre la vida caputxina del segle XVII, i una part final, titulada «Implicacions polítiques», que ressenya les incidències de la trasbalsada època de 1789 a 1835 (pp. 769-962), el nucli central de l'estudi s'articula sobre alguns eixos conductors; la construcció del convent de Santa Madrona, situat a la Rambla, l'observança regular, les festes i celebracions, les diverses formes d'apostolat i la vida d'estudi.

Referent a aquesta darrera, el P. Basili s'ha proposat, i hi al·ludeix des del títol de l'obra, recopilar tot el material manuscrit i imprès que devem a autors caputxins. S'hi consagra tota la part VI, *Estudis i producció literària* (pp. 515-637), que es complementa amb capítols referents al s. XVII (pp. 29-52), a l'època de la guerra de Successió (pp. 151-160) i al primer període borbònic (pp. 232-251). Una *recapitulació i síntesi* (pp. 961-975) aporta correccions i noves dades sobre la matèria. L'índex d'autors caputxins, que els aplega desde 1564 a 1835, ocupa ben bé cinc pàgines (998-1002) d'apretada tipografia. D'aquest punt de vista, per tant, l'obra té, a l'entorn de l'orde caputxí, la utilitat imprescindible, en l'àmbit català, de les clàssiques bibliografies d'ordes religiosos.

Com l'autor observa (pp. 247-251), durant el s. XVIII la producció literària dels caputxins a casa nostra s'elaborà sobretot en llengua castellana i l'orde no es distingí especialment en la vindicació i defensa de l'idioma català. Ben diferent, fou, en canvi, el seu comportament en la predicació popular, on el català era de regla.

Característica peculiar del llibre és l'haver estat compostat amb abundantíssimes transcripcions de textos, sigui en el cos de l'obra, sigui també a moltes de les notes. En aquest sentit és ben bé un «Arxiu de textos caputxins antics» i de passatges de cròniques i fulls volants de difícil accés. Hauríem desitjat que es distingissin tipogràficament amb més claredat certs textos transcrits literalment, d'altres que l'autor resumeix o adapta.

Seria llarg de donar compte dels arxius consultats, tot i que no figurin a la nòmina els de la catedral i del bisbat de Barcelona. La bibliografia extractada és extensíssima, i l'autor ha procurat, en més de cent-vint bibliografies particulars, assenyalar les principals referències inèdites i estampades sobre temes que tracta, d'història general, de l'evolució de la ciutat de Barcelona i del propi orde religiós.

L'enfocament, més analític que no pas sintètic, pot dificultar de vegades al lector de treure les seves pròpies conclusions sobre la resposta que els caputxins anaven donant a les incitacions que provenien del seu entorn. Possiblement l'entorn polític i social és tractat amb més abundància de detalls que l'entorn religiós; ens hauria agra-dat, per exemple, que es confrontés la línia d'acció caputxina amb les grans opcions eclesiàstiques del s. XVIII que per entendre'ns anomenarem il·lustrada i jesuítica. Una major regularització dels encapçalaments de noms caputxins (a iniciar pel nom de fonts i no pel de població de proveniència) i de les referències bibliogràfiques, facilitaríen l'accés a la informació reunida en aquesta obra, que en el futur haurà de ser utilitzada

com a llibre de consulta important. Un índex general de noms de persona que refongués tots els riquíssims índexs particulars hi hauria pogut contribuir. Alguns noms són donats amb errors de transcripció: així ASV és «Archivio Segreto Vaticano» i «Radstradt» és «Rastadt».

Josep M. MARQUÈS

Francesc RIBA I MESTRES (*sic*), *Història de Montroig* (Centre d'Estudis de la Comarca de Reus. Publicació núm. 1), Reus 1983, 198 pp.

Tal com l'autor diu, el llibre que ens ocupa fou escrit el 1818 (17) i per això cauria fora els límits cronològics d'ATCA. Si, malgrat tot, li dediquem una recensió, és per una causa, diguem-ne secundària, expressada per Pere Anguera en la presentació: el fet que «els arxius de Mont-roig han estat malmesos i destrossats de forma sistemàtica, fins al punt que a hores d'ara l'ajuntament sols pot custodiar tres papers d'arxiu d'una antigor assenyalable» (12). L'any 1818, en canvi, malgrat les tan recents guerres napoleòniques i els seus estralls a la vila (179-195), l'arxiu del comú de Mont-roig era una realitat no sols rica, ans encara ben ordenada, amb distinció dels diversos fons i numeració o identificació de les peces. Dediquem, doncs, aquestes nostres pàgines al fet que una obra de 1818 ens permet de conèixer a grans trets l'arxiu de la casa de la vila de Mont-roig en la seva riquesa anterior al segle XIX.

Collocat dins la casa acabada d'esmentar, en «una habitació contigua a l'escola de minyons» (40), aquell arxiu sembla que tenia ben diferenciats, d'una banda, els pergamins, «ben arreglats» (15) i de l'altra diverses sèries de registres de documentació municipal. Els primers eren numerats i encara ara podem conèixer amb més o menys detall el contingut dels següents: 2 (30 i III), 5 (82; cf. 70); 7 (29); 8 (109 i 111), 9 (29 i 167), 11 (108), 12 (108), 14 (32), 15 (36 i 57), 17 (68), 19 (31), 21 (31, 112 i 122), 22 (30) i 23 (130). La carta de població, datada el 13 d'agost de 1180, ací traduïda en català (20-21), no consta que hi fos conservada ni en original ni en còpia damunt pergami.

La sèrie de registres més citada és la dels *Llibres de claveries* o de comptes, els més antics dels quals semblaven correspondre a l'any 1459 (40), citats ací en força pàgines (31, 32, 37, 43, 71, 73, 76, 107, 129, 130, 139, 166, 169, 170 i 172); potser també en formava part el *Llibre de comptes* dels anys 1609-1610 esmentat en la pàgina 68. El mateix any 1459 començaven els *Llibres de tenidories de Mont-roig* (120, 122). Trobem també citats el *Llibre de determinacions* (43, 166 i 173), un *Manual d'escriptures*, el *Llibre de memòries de Mont-roig* (84), el *Llibre de les ordinacions de la Pobla* (113), un *Manual d'actes del comú* (116), el *Llibre dels consellers* (30), els *Llibres del repartiment del bovatge* (138) i, sense altra especificació, una llibreta de l'arxiu de la vila (68), un llibre en foli (70), un llibre de l'arxiu (175) i un plec de papers curiosos (120, 122 i 173). Són esmentats, encara, documents escadussers, més o menys classificables, de la mateixa procedència: una carta-ordre (54), l'acta de concòrdia relativa a l'obra de l'església (60-61), una ordre establint la paga de la mestressa de minyones o costurera (61), una concessió de l'arxiduc Carles d'Àustria (64-65), una relació de 1760 (65), una acta de l'ajuntament, també de 1760 (66), l'acta de la imposició del quinzè, l'any 1798 (88-92), una sentència de 1499 (110), una inscripció (128), un document d'un plec (136-138), el text del compromís de 1437 (144-146) i la llibreta del repartiment vell (150-151). L'arxiu de la casa de la vila o del comú és esmentat globalment, en tant que font on recolzen certes afirmacions, en les pàgines 126, 127, 129, 143, 150, 167 i 168.

La parròquia posseïa també el seu arxiu, d'on és esmentat un pergami (68) i potser

dos llibres antics de la confraria de sant Roc (79) i tres (segurament no tan antics) de la confraria del Roser (80). Sense sortir de Mont-Roig, trobem esmentat dues vegades l'arxiu familiar dels Riba-Mestre (76 i 113).

De fora vila són citats l'arxiu arxiepiscopal de Tarragona, i en particular el llibre de la «correa» i el calaix de Mont-roig (26), i el prioral de Reus (60, 108 i 126). No manca la notícia luctuosa: la de la destrucció de l'arxiu de Cambrils a Tarragona durant les guerres de Napoleó (115).

Remarquem dues dades d'interès. Una fa referència a l'estudi dels minyons (94), del qual sabem que, a partir d'un moment determinat, tingué annexa la casa del mestre (95 i 107); l'altra a l'obra escrita de fr. Joan Papió, *Llibre del col·legi-seminari d'Escornalbou*, ara potser desconegut (cf. ATCA, 3 (1984), 421, n. 1162).

Estic segur que l'obra presenta encara un altre biaix interessant, el de l'escola historiogràfica a la qual pertany. D'una banda, presenta una fesomia molt moderna (manca d'atenció a personalitats destacades en la història local i, en canvi, presentació dels aspectes col·lectius de la vida d'un poble). El fet que el llibre es basi constantment en documentació d'arxiu és un altre dels trets, el qual sembla col·locar el nostre autor —i el seu company Celdoni Vilà i Torroja, de Reus (15)— en la línia de la història crítica propugnada pels nostres il·lustrats, de Gregori Maians a Joan Francesc Masdéu, cosa d'altra banda natural, atès que eren contemporanis, almenys amb aquest darrer. Una manifestació paral·lela de tal posició és el fet que les falòrnies ennoblidores amb entorxats mitològics, tan importants per a la historiografia del Renaixement —pensem en Pere Antoni Beuter (cf. ATCA, 3 (1984), 302-304)— són reduïdes a la mínima expressió i potser només esmentades com a prova que l'autor coneixia allò que diuen els autors reconeguts (19). Però justament en aquest punt salta la perplexitat davant el fet que uns representants d'allò que potser es podria anomenar «Il·lustració catalana rural» —seria interessant de descobrir figures paral·leles de les de Francesc Riba i Mestre i Celdoni Vilà i Torroja en d'altres comarques de Catalunya, cosa que ens permetria d'apreciar la importància d'aquests «il·lustrats rurals»— semblen desconèixer l'obra crítica dels més importants capdavanters de la nostra il·lustració i, saltant per damunt ells, empalmen directament amb l'obra dels historiadors del Barroc (Narcís Feliu de la Peña, Esteve de Corbera, Jeroni Pujadas, Josep Camós, etc.). Èmpalmaven aquells «il·lustrats rurals» amb les llars de les antigues universitats catalanes, més, almenys, que amb la unitària universitat de Cervera? És un problema que només puc plantejar, sense atrevir-me a donar-hi cap resposta.

Saludem, doncs, aquesta obra, tant per allò que ens permet de conèixer sobre un força ric arxiu local, totalment dilapidat després de 1820, com pel fet de descobrir-nos una «Il·lustració catalana rural». Que hom descobreixi les obres d'aquesta generació, de Salses a Guardamar i de Fraga a l'Alguer, i que les publiqui, seguint l'exemple del Centre d'Estudis de la Comarca de Reus. Demanaria, només, que hom extremés la condícia en l'edició, cosa que, certament, no sembla haver arribat a cap extrem en la que ens ocupa, tal com ho demostra el fet que els dos cognoms de l'autor varien en el curs de les pàgines. El primer, «Riba», esdevé «Ribas» en les pàgines 10, línia 2, i 72, línia darrera. El segon faria «Mestres» tant a la coberta com a la portada de l'exemplar que uso, però, en canvi, és «Mestre» a l'interior de l'obra, sense vacil·lació: pàgines 64, línies 8 i 7 del peu de pàgina; 71, línia primera; la ja coneguda pàgina 72; pàgina 94, línia 9; 113, línia 26; 176, línies 26 i 27; 187, línia 13 i 189, nota 17.

Josep PERARNAU

J. M. MARTÍ BONET, L. NIQUI I PUIGVERT, F. MIQUEL I MASCORT, *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona* (Col·lecció Catàlegs-Inventaris d'Arxius Eclesiàstics de Catalunya, 1). Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984, 412 pp.

Alguna expressió ditiràmica hauria de ser permesa per saludar la sortida del primer volum de la col·lecció de catàlegs i inventaris d'Arxius Eclesiàstics de Catalunya. La sèrie, editada conjuntament pel Servei d'Arxius de la Generalitat i el Secretariat d'Arxivers eclesiàstics, incrementarà el nombre de repertoris i d'instruments de recerca. Eines, aquestes, encara massa poc abundants, tot i ser de primera necessitat pels investigadors. Sigui, doncs, benvinguda la col·lecció, creixi a bon ritme i pugui disposar d'adequats canals de distribució pels camins del comerç.

Al volum inicial, Martí i Niqui presenten a la primera part «Els processos de Visites Pastorals del primer any de pontificat de Ponç de Gualba (a. 1303)», amb el text del *Registre I/1* de visites pastorals del bisbat barceloní, ff. 1-58 (49-121), precedit d'una introducció i seguit d'índexs (125-160). A la segona part s'hi troben (191-336) els registres de 35 processos del s. xiv i 1.936 del s. xv. L'autor d'aquestes anàlisis, el doctor Jaume Codina i Vilà, tot i no constar a la portada del llibre, n'ha elaborat la part més consistent. Anàlogament a la primera part, aquesta és també precedida d'una introducció (165-188) i la completen els índexs onomàstic, toponomàstic i conceptual (339-405).

L'obra sembla, a primera vista, menys unitària; la primera part d'una col·lecció de catàlegs inventaris és dedicada a una edició de textos. La introducció ho justifica alegant que les visites pastorals es feien en forma judicial (15-22). Exposarem ací una opinió divergent, sense posar reserves a l'oportunitat de publicar el document referit. Ens hi indueix el fet que, quan es publiquen per primera vegada inventaris de processos —cosa que ha de facilitar el recurs a una mena de font històrica tan abundant com poc explorada— poden produir-se dubtes metodològics que la discussió científica anirà aclarint poc a poc. Heus ací una aportació al debat.

Del punt de vista arxivístic, una sèrie d'actes acomplerts per una autoritat i enregistrats successivament constitueixen un registre. El procés, en canvi, en llatí «processus causae» o «processus actorum», designa una sèrie d'actes, cronològicament separats, duts a terme a fi de resoldre un tema singular, fos aquest contenciós, criminal, o d'un altre tipus de jurisdicció. A fi d'agrupar-los en document únic calia tenir quaderns oberts o peces de pergami pendents a fi d'afegir-hi les actuacions corresponents, a mesura que es realitzaven. Atenent, per tant, a la forma de confecció, no ens inclinàrem a designar com a «processos» els volums de visites pastorals, encara que puguin contenir documents, com són les deposicions testificals, d'origen processal.

Passant del punt de vista arxivístic al jurídic, convé d'observar que el nom de procés no sembla haver estat aplicat als actes de visita. Les visites pastorals divergeixen del procés, entès en el sentit de «discussió davant un tribunal d'un litigi propi de la jurisdicció del mateix tribunal», en què, quan inquireixen sobre desordres, no s'orienten a infligir una pena, sinó que, si s'escau, es clouen amb sancions d'ordre privat o administratiu. No acaben amb sentència, i, encara que s'hi mantingui en alguna mesura el típic contradictori de denúncia i exculpació, impliquen un ús d'autoritat divers del judicial. A contraprova: els elements processals del registre I/1 de visites ací editats (109, 117, 119) són designats explícitament amb aquest nom, fan referència a una enquesta formal transcrita en altre lloc, se celebren davant el tribunal episcopal, es comencen amb libel escrit de denúncia o contenen la *commissio* d'una *quaestio*.

Pel demés la introducció de la primera part del llibre remarca selectivament alguns

dels temes d'enquesta de les visites; després d'assenyalar la funció complementària que tenia de registre de tonsures, s'examina l'aportació del document a la coneixença de transgressions a la llei del celibat, les desviacions en l'exercici de les responsabilitats pastorals, la moralitat dels laics, la constatació de blasfèmies, usura, encanteris i sortilegis, i l'observança dels religiosos. Són trets que complementen la imatge, encara parcial, de la religiositat del s. xiv. La comparació amb les pautes seguides pels bisbes barcelonins posteriors i amb els estudis fets a altres bisbats, com el que Guilleré ha dedicat a Girona, publicat a «Mélanges de la Casa de Velázquez», 19 (1983), 125-167, ajudarà a copsar tot el potencial informatiu dels actes de visita pastoral, tota vegada que el registre de Ponç de Gualba no constituï un model seguit uniformement.

Notes de lectura; pp. 17-19 i 25-26: potser un parèntesi dins del text amb la simple referència del foli citat faria el conjunt més llegidor quan una colla de notes a peu de plana repeteixen els mateixos mots excepte aquella referència; el suggeriment val per a altres indrets del volum; pp. 15 i 17: les observacions sobre l'inici de les sèries de registres a les diòcesis de Girona i Urgell es troben dislocades; pp. 17 i 190: les notes d'abreviacions podien agrupar-se sistemàticament al principi del llibre: p. 21, ratlla 2 de baix; entre «textos» i «Antics», afegir «Catalans»; p. 29, «pediseta», llegiu «pedissec»; p. 35, nota 122: «fogatges» ha d'éser «focs»; p. 98, ratlla 9: «recte actis temporibus», corregir «retroactis temporibus»; p. 109: l'edició d'aquest text a ATCA 1 (1982), p. 68 és més entenedora que la present. A l'inici de la transcripció del f. 45, p. 111, deu mancar una ratlla. Una revisió d'errors de mecanografia hauria pogut regularitzar l'ús de majúscules, i escriure amb minúscula el «Recte» de «Cetera Recte», mentre es donessin sistemàticament amb majúscula els cognoms, com el «godayla» de p. 102, ratlla 5. Quan el text barreja llatí i català, alguna vegada no s'ha destacat aquest amb ús de cometes; p.e., p. 113 darrera ratlla, «dome» és «d.ome».

Mentre l'índex toponímic (155-160) conté els noms en català, els anteriors, és a dir, l'onomàstic (125-145) i el de sacerdots acusats als registres I/1 i I/2 de visites pastorals (149-153) oscil·len entre els noms catalans i llatins, sense que hi manqui algun híbridisme, com és ara el «Ferrarii» que correspon al català «Ferrer» o al llatí «Ferrarius».

La introducció a la segona part (165-188) incideix principalment en les possibilitats d'utilització dels processos —en aquest cas eclesiàstics— en vista a la descripció de la societat d'una època determinada, tant en la seva component religiosa (monestirs, parròquies, rectors) com en altres aspectes generals: economia, professions, conflictes, situació dels jueus, etc. Tractant-se de primers tocs d'atenció sobre una classe de documents determinada i poc coneguda, convindria informar més amplament el possible lector sobre els organismes jurisdiccionals eclesiàstics i sobre el tipus de peces que es poden trobar als processos, a més de les deposicions testificals que hom suposa que contindran. Martí Bonet ha remarcat útilment (166-169) que al s. xv s'anomenaven més sovint «causa», «quaestio» o «inquisitio» que no pas «processus». Hem de discrepar de la introducció a propòsit del sentit que atribueix als mots «originale» i «translatum», que corresponen senzillament a «original» i «còpia»; una lectura defectuosa de l'epígraf del procés n. 535, citat a pàg. 169, ha impedit de trobar-ne una confirmació llampant.

Convé, a fi d'orientar el lector d'un inventari de processos, potser menys habituat al vocabulari del «Corpus Iuris Canonici», distingir entre les diverses classes de processos; administratius, contenciosos, criminals, etc., i les peces del procés, com són una enquesta o unes deposicions testificals. Un procés administratiu, com és ara una confirmació d'elecció abacial, no té actor, ni es clou amb sentència.

Potser aquests criteris serien útils per a modificar la composició dels registres dels processos. S'han compost amb tres elements, anomenats respectivament «epígraf», «concepte» i característiques (165). Per epígraf s'entén la transcripció de les informa-

cions que consten a la coberta dels quaderns o volums, normalment en llatí. Aquestes són força irregulars en el seu contingut; poden anar des d'un mínim, com «originalis processus» (núm. 311) fins a un màxim, com «Processus cause beneficii instituti in ecclesia de Carotitulo et in altari Scti. Johannis per Raymundo de Pediolo quondam, inter Guillerum Torrent et Johannem Pagés» (núm. 312), passant per fórmules intermèdies que donen a conèixer el nom d'actor i demandat o d'un sol d'ells. Quan manca l'epígraf s'ha procurat de suplir-lo amb els noms d'actor i demandat en català. Per concepte s'entén sovint l'objecte del litigi: «deute», «censal» o semblant, sense perjudici de remetre a l'epígraf, quan aquest fa referència ja al tema del procés.

Opinem, en vista a perfeccionar el treball d'anàlisi dels processos, que es podrien considerar propostes alternatives. En primer lloc, no sembla necessari de transcriure literalment els epígrafs llatins del s. xv, i particularment els noms llatins que hi apareixen, obra de notaris que retradiuen a aquesta llengua una onomàstica que tothom usava en català. Això, suposant encara que abundin els erudits capaços de descobrir el nom de la població de Cardedeu darrera un enigmàtic «Carotitulo». En segon lloc, podria ser útil de sistematitzar les dades identificatòries del procés amb un ordre constant, i evitar de començar de vegades amb característiques externes («processus originalis») i d'altres amb nomenclatures internes («Testes producti»).

Per això ens atrevim a proposar un model de registació concebut així:

1. Objecte del procés, localitzat i determinat al màxim. Una causa beneficional pot ser diversa si es disputa un dret de presentació, una col·lisió de nomenaments o l'aplicació d'uns fruits.

2. Noms, en català, d'actor i demandat. Quan l'actor no consta o és el ministeri fiscal, jo posaria senzillament «Contra...». Quan es tracta de procés administratiu, el nom del peticionari podria ser precedit d'un «Per ...».

3. Característiques internes. Quan es tracta de procés sencer, podria anomenar-se «procés». En cas contrari, es faria constar com a «Deposicions testificals», «Enquesta» o segons s'escaigués.

Els índexs de la segona part són més elaborats que els de la primera; hi manquen, amb tot, les correspondències entre els noms llatins que es troben a les fitxes dels processos i la seva traducció. Els epígrafs de les fitxes no són exempts d'errors de transcripció, com ho mostra el que hem copiat més amunt.

Hem d'acabar aquesta recensió demanant disculpa per la seva longitud. Realment el llibre que comentem constitueix una novetat important en l'àmbit arxivístic. El nostre comentari, amb la seva minuciositat, desitja remarcar que aquesta aportació, per ara única en el seu gènere, al coneixement dels arxius eclesiàstics, sosleva unes qüestions de mètode i d'història de les institucions que hauran de ser debatudes ulteriorment.

Josep M. MARQUÈS

Josep BAUCELLS I REIG, *El Baix Llobregat i la Pia Almoina de la Seu de Barcelona*. Catàleg del fons en pergamí de l'Arxiu Capítular de Barcelona. Pròleg del Dr. Àngel FABREGA I GRAU. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984, 253 pp.

Devem aquesta publicació a la iniciativa conjunta del Servei d'Arxius de la Generalitat i al Secretariat d'Arxivers eclesiàstics de Catalunya. Es tracta d'una cooperació que ha fructificat ja en una altra realització. L'inventari de processos de l'Arxiu Arxidiocesà de Barcelona, i que presenta bones garanties de continuïtat.

El llibre s'obre amb una «Introducció general a la documentació en pergamí de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona» (15-39) on hom dóna compte dels treballs d'ordenació i catalogació duts a terme. S'ha adoptat, per a la identificació de pergamins, una fórmula, composta només de xifres aràbigues i guionets, susceptible de tractament informàtic. I, a més del regest exhaustiu de cada document, s'ha previst un model de fitxa breu, que reflecteix «els noms indispensables relatius als protagonistes de l'acte, el seu caràcter jurídic, els aspectes econòmics concomitants, i al topònim que centra l'afer, si és el cas» (38). És un model que es podria adoptar en altres dipòsits documentals en vista a una primera catalogació que no ha d'impedir anàlisis més exhaustives.

Seguint el mètode indicat d'ordenació i regestació, hom fa progressar el treball que, iniciat pel canonge Tarafa i el P. Caresmar, havia tingut com a principal obrer fins ara Mn. Josep Mas en l'anàlisi dels 37.000 i escaig pergamins de la seu barcelonina. Les escriptures de l'Almoïna, en nombre indeterminat, i que es refereixen a 75 pobles de la diòcesi, pobles que potser hauria estat útil d'indicar, han estat considerades com a objectiu prioritari de treball. D'entre elles s'ha escollit una part, referent a una àrea geogràfica precisa. Catorze pobles generen els 687 pergamins que són regestats i estudiats al llibre de Baucells.

Entre diverses possibilitats, la d'edició acurada, generosa de paper, índexs exhaustius i comentari ample, i la d'economitzar recursos de preparació i edició, s'ha optat per la primera. Pot pensar-se que el fons de l'Almoïna necessitarà quatre volums més semblants al present per ser posat a l'abast del públic, i desitgem que l'Arxiu Capitular disposi en endavant dels recursos humans i de la cooperació editorial necessària per deixar a mans dels historiadors una «feina ben feta».

Els pobles analitzats són Cornellà de Llobregat (57-69), Sant Boi de Llobregat (70-89), Sant Vicenç dels Horts (90-101), Pallejà (102-104), Sant Climent de Llobregat (105-107), Molins de Rei (108-119), Santa Coloma de Cervelló (120-121), Esplugues de Llobregat (122-123), Olesa de Montserrat (124-127), Rubí (128), Sant Feliu de Llobregat (129-155), Sant Just Desvern (156-173), Sant Joan Despí (174-198) i Santa Creu d'Olorda (199-211). Potser la diferent categoria administrativa que tenen avui aquests pobles hauria fet recomanable la inclusió d'informació cartogràfica en vista a poder referir més precisament algunes dades al lloc que illustren.

Per a cada un dels pobles, els regests dels pergamins que s'hi refereixen són precedits d'una introducció que detalla l'evolució de les possessions de l'Almoïna en aquell lloc, i que remarca la contribució dels documents al coneixement de l'economia i toponímia medievals del terme, d'acord amb el propòsit manifestat a la introducció (50-52). L'agrupació de les sèries per llocs facilita així un treball que una ordenació cronològica general, usada per altres publicacions d'aquesta mena, sol deixar per al lector.

Els regests són redactats directament, és a dir, amb la fórmula d'atorgant i acte («N. ven a N.»). Aquesta fórmula sembla més apropiada a alguns usos de la informació que no a altres. Concretament, cal esforçar l'atenció per descobrir el caràcter jurídic d'un document resumit així: «N. fa a favor de N., esposa de N. i filla de N, establiment d'una peça de terra». Potser la redacció «N. estableix a N.» seria simplificadora sense massa inconvenients. Com l'expressió «N. fa fe que de N. ha rebut» pot ser anàloga a «N. firma rebut a N.», i fins, a fi de recuperar una expressió antiga però precisa, pot pensar-se si seria oportú en aquests casos de dir: «N. firma època a N.».

Efectivament, els regests, d'acord amb allò que s'adverteix a la introducció (53) reflecteixen amb cura la redacció del document, sense avançar expressions jurídiques, quan aquestes es troben al fons de l'escriptura, però no hi són explícitament usades. Així es manté la denominació de «donació» o «concessió» en escriptures d'establiment

quan el text llatí usa aquella nomenclatura i no aquesta. No cal dir que aquest detall permet la utilització dels regests en vista a la història de les formulacions jurídiques.

Uns índexs complets, amb totes les referències creuades desitjables, converteixen el volum en eina d'ús agradable i expedit (215-253). En ell les funcions de repertori i d'estudi de les dades ofertes pels documents es complementen de forma equilibrada. En allò que pertoca a aquest darrer aspecte és de notar l'aportació que es fa al coneixement de la figura de Bartomeu de Miramat, notari de Molins de Rei, que el 1389 feia donació a l'Almoina de la Seu d'un consistent patrimoni.

Josep M. MARQUÈS

María del Carmen SIMÓN PALMER, *Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización*. Tomo I (1481-1765) (Cuadernos bibliográficos 41), Madrid 1980, 324 pp.; Tomo II (1766-1820) (Cuadernos bibliográficos 42), Madrid 1982, 407 pp.

No és la primera vegada que els «Cuadernos bibliográficos», que amb tanta competència dirigeix José Simón Díaz, emprenen una saludable excursió en les mars bibliogràfiques catalanes. La mateixa María del Carmen Simón Palmer havia publicat en els números 34 i 39 un inventari dels manuscrits dramàtics, des del segle d'Or fins al segle xx, que es guarden a la Biblioteca de l'Institut del Teatre de Barcelona. La tasca presentada en els números 41 i 42 té una altra ambició i prové de la convicció que les bibliografies regionals i locals d'Espanya s'han de tractar segons les realitats bibliogràfiques reals i existents a cada part del territori.

Des de Catalunya s'estarà o no d'acord a considerar com a regional d'Espanya la nostra bibliografia, com M.^a del Carmen Simón. Amb tot, és innegable que fins aquest moment Catalunya no s'ha donat la bibliografia nacional retrospectiva que la vitalitat de la seva història justifica sense cap dubte. Han estat treballats aspectes parcials, amb fortuna diversa. Però manca encara aprofundir en les bibliografies locals i, sobretot, aprofitar a fons els recursos de les biblioteques públiques i d'algunes de privades abans de poder donar per tancada la recerca de dades bibliogràfiques que han de constituir la base de la futura bibliografia nacional catalana de tots els temps.

Possiblement per la consciència aguda de la tasca immensa que resta, l'autora d'aquesta *Bibliografía de Catalunya* la subtitula prudentment *Notas para su realización* i la presenta «como primera y modesta aportación al futuro repertorio completo y definitivo». A més, l'autora exclou del seu treball les alegacions jurídiques i se centra en l'activitat de les institucions civils, eclesiàstiques i militars, per la qual cosa la producció literària i científica en resta també absent. Amb aquestes limitacions, i amb la de la cronologia (1481-1820), cal que saludem amb interès aquesta bibliografia de Catalunya que ve del centre de l'Espanya actual.

Afegirem que, encara que l'autora no ho digui, la seva bibliografia no contempla les publicacions periòdiques. Lluny de reputar-ho un defecte, creiem que es tracta d'una mesura de prudència científica, perquè aquest aspecte presenta greus dificultats a causa de la manca d'estudis locals i sectorials exhaustius, prou complets, o fiables.

M.^a del Carmen Simón aplega en aquests dos volums els resultats de les seves recerques a setanta-dues biblioteques: totes les principals de Catalunya, d'Espanya, d'Europa i algunes d'Amèrica del Nord. La relació dels impresos és donada per ordre cronològic. Dins cada unitat anual, les obres són donades per ordre alfabètic. Cada imprès és assenyalat amb un número correlatiu, del 1 al 5.644. De cada imprès se senyala la o les biblioteques on existeix, indicant la signatura que hi té, llevat dels casos en què la signatura correspon a la CDU. També s'indiquen els repertoris on les peces són des-

crites. Si l'obra és en vers, és donat l'inicial. Algun cop, quan el títol de l'imprès no en deixa entreveure la matèria, l'autora dóna en forma de nota una breu indicació sobre el contingut. Cal dir que la presentació dels impresos fa l'efecte d'haver estat volguda sòbria i eficaç. Per aquesta causa, al final de cada volum, hi ha sengles índexs onomàstics, topogràfic i de matèries, que fan l'obra particularment apta per a l'historiador.

L'obra de M.^a del Carmen Simón constitueix una aportació bibliogràfica de primer ordre, però ha de ser completada. En aquest sentit, i referint-nos únicament a Catalunya, voldríem remarcar que sense una labor sistemàtica que faci correspondre els catàlegs de les principals biblioteques catalanes a la realitat de les estanteries o d'altres formes més elementals encara de guardar llibres, serà un somni impossible la realització d'una bibliografia catalana digna d'aquest nom. I haurem de seguir refiant-nos exclusivament d'obres tan meritòries com la de la senyora Simón Palmer, però que de bell antuvi ja se sap que continuen essent parcials.

Jaume de PUIG I OLIVER